50
ЧЫЛГА ЧЕДИР
55
ХОНУК
АРТКАН

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
СЕНТЯБРЬ
12
ВТОРНИК
№ 216 (6853).

Өртээ 2 көп.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИН ЧЫЫЛДЫРАР ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза: Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының ушку сессиязын 1967 чылдың октябрь 10-да Москва хоорайга чыылдырар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
Н. ПОДГОРНЫЙ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
М. ГЕОРГАДЗЕ.

МОСКВА, КРЕМЛЬ.
1967 чылдың сентябрь 9.

Амыдырал хандырылгазы — чугула участок

Социалистиг тургузугнуң боттандырып чорутканы төөгүлүг улуг чаартылгаларының бирээзи кижилерниң чуртталга байдалын үндезини-биле экижиткени болур. Коммунистиг партия болгаш Совет күрүне ажылчы чоннуң материалдыг деңнелин бедидеринче хүн бүрүнүң кичээнгейин салып келгениниң түңнелинде, эрткен бежен чылдарның дургузунда бистиң чонувус бо талазы-биле улуг чедиишкиннерни чаалап алган. Бир эвес амыдыралдың байдалы таарымчалыг болза, ол кижиниң культурлуг өзүлдезинге, онаашкан үлүүн шалыпкын күүседиринге дорт деткимчени бээри чугаажок. Ынчангаш амыдырал хандырылганың айтырыглары бүдүрүлгениң айтырыглары-биле ханы холбаалыг болур.

Бүгү чүвени кижиге, оон чаагай чоруунга бараалгадырын бистиң ленинчи партиявыс бодунуң кол принциптериниң бирээзи кылдыр санап турар. Мону херек кырында чогудуп, улустуң амыдыралын өнчү-хереңги болгаш сагыш-сеткил талазы-биле бай болдурарын чедип алыры — коммунистиг тургузуушкуннуң бир шиитпирлээр сорулгазы-дыр.

Бистиң совет ниитилелге амыдырал хандырылганың айтырыглары чүгле кижилерниң хууда херээ эвес, а ниитиниң херээ болур. Совет эрге-чагырганың үезинде бистиң хоорайларывыстың болгаш суурларывыстың хевири кайгамчык өскерлип, чоннуң кедер хеви, чурттап турар оран-савазының ишти каас-шиник, чиир чем продуктулары янзы-бүрү байлак апарган.

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлеринде чоннуң чаагай чоруун улам ыңай сайзырадырының база амыдырал хандырылга албан черлериниң ажылын калбартырының дугайында тодаргай сорулгаларны салган. Ону удуртулга болдуруп алгаш, чер болганда бо талазы-биле эвээш эвес хемчеглерни ап чорудуп турар.

Бистиң республиканың амыдырал хандырылга организациялары юбилейлиг чылда ажылдың темпизин шаптынчыдып, күүсеткен чагыгларның шынарын бедитпишаан, боттарының дуза чедирер черлериниң кызыгаарын улгаттырарын чедип алыр дээш элээн хемчеглерни алган. Ооң түңнелинде көргүзүглер бедээн. Амыдырал хандырылга министерствозу чартык чылдың планын ажыр күүсеткен. Бир эвес эрткен чылдың ол үези биле бо чылдыын деңнээр болза 104,2 муң рубльдиң дузазын немей чедирген.

Сөөлгү үеде хандырылга черлериниң чонга көргүзер дузазы дыка калбарган. Кызылдың, Сарыг-Септиң, Бии-Хемниң болгаш Шагаан-Арыгның комбинаттарының ажылы мурнундаазындан дыка экижээн. Найысылалдың чурттакчыларынга эр болгаш херээжен улустарның хевин даараар ательелер, баш таарар черлер, ачылал пунктузу, янзы-бүрү мастерскаялар бараан болуп турар. Бо талазы-биле байдал чүгле төп районнарда эвес, ырак булуңнарда база экижип орар. Чижек кылдыр Эрзин, Бай-Тайга, Өвүр районнарны адап болур. Ында хандырылга комбинаттарының ажык-дузазын чурттакчы чон билип, аңаа боттарының чагыгларын киирип турар апарган.

Тыва АССР-ниң Амыдырал хандырылга министерствозунуң чер-черде комбинаттары чонга 140 ажыг хевирниң дузазын чедирер аргалыг. Моон соңгаар бо саннарның немежири чугаажок. Өзүлдени көргүзүп турар чурагайларны чугаалап тура, кылыгларны күүсеткениниң шынарын, кайы черлерде ажылдың эки, кайы черде четпес организастаттынганының дугайын чугаалаар херек.

Сарыг-Септиң амыдырал хандырылга комбинадының адынга мактадың сөстери Каа-Хемниң суурларынга бо-ла дыңналыр. Комбинаттың материал-техниктиг баазазы өске комбинаттардан ылгалбас. Ынчалза-даа ында ажылды организастаарынче улуг сагыш салдынганындан өөрүнчүг өскерилгелер бар апарган. Даараныкчылар цеги мурнуку одуругда чоруп турар. Ооң удуртукчузу дуржулгалыг ажылчын Валентина Ростовцева коллективинге ёзулуг найыралды тургузуп шыдаан. Цех коммунистиг күш-ажылдың бригадазы деп атты чаалап алган. Даараныкчылар бот-боттарынга дузаны чедирижип, мергежилдиг мастерлер аныяктарга арга-сүмезин берип турар.

Колхозчуларга болгаш совхоз ажылчыннарынга дуза чедирерин боттандырар дээш районнуң амыдырал хандырылга комбинадының ажылдакчылары база тывынгыр аргаларны дилеп турарлар. Ону чедип алыр сорулга-биле комбинаттың ажылчыннары график ёзугаар суурларга чеде бээр. Аңаа бааргa оларга тускай өрээлди хостап берип турар. Оларның аразында баш таарар мастер, чурук тырттырар кижи, хеп быжыкчызы дээш өске-даа профессияның ажылдакчылары бар. Суурларның чурттакчылары кымнарның келирин билир болганда, чагыгларын алгаш келир. Ынчан ол өрээл комбинаттың бир салбыры кылдыр хуула бээр. А дарый кылдынмас ажылдарны күүседири-биле комбинатче алгаш чоруткаш, дараазында келирде кылгаш эккээр. Чонга ынчаар бараан болуру хандырылга ажылдакчыларынга мактадыг, а чагыкчыларга эптиг.

Бии-Хемниң, Таңдының, Эрзинниң, Бай-Тайганың чамдык суурларында доктаамал ажылдакчыларлыг хандырылга өрээлдерин тургускан. Ынчангаш келир үеде суурларга үстүнде адаан өрээлдерни ажыдарын шенеп көөрү күзенчиг.

Хандырылга четкилеринде чедиишкиннер бар-даа болза ам-даа чедир кылдынмайн турар чүүлдер хөй дээрзин айтыр херек. Чонну хандырып турарының культуразы чавыс болуп артпышаан. Чагыглар күүселдезиниң шынары куду болгаш ону чогуур өй-шаанда күүсетпес чоруктар бар. Чүгле ол эвес, кадрлар чедишпейн турарының хараазы-биле чамдык комбинаттарда бүдүрүлге планы күүсеттинмейн турар. Чижээлээрге, Тээлиде районнуң амыдырал хандырылга комбинадында шак мастери, даштыкы хеп быжыкчызы мынчага дээр чок. Ооң уламындан чагыгларның саны эвээжээн болгаш бүдүрүлге планы кудулаан. Ол ышкаш Өвүрнүң, Тожунуң комбинаттары планныг онаалгаларын күүседип шыдавайн турар. Ооң бир кол чылдагааны ажылды шын организастап тургуспаанында, Мурнуку чылдарда Чадаананың хандырылга комбинады бүдүрүлге талазы-биле эки көргүзүглерлиг турган. Оон харын улам бурунгаарлаарының улуу, сөөлгү үеде ажылын элээн сулараткан.

Хандырылга ажылдакчылары янзы-бүрү хевирниң дузазын чүгле хоорай, суурларның чурттакчыларынга чедирер эвес, кедээниң ажыл-ишчилеринге, ылаңгыя малчыннарга, хову турлагларында тараажыларга база бараалгадыр хүлээлгелиг. Ынчангаш ажаап алыышкында киржип турар кижи бүрүзүнүң негелде хереглелин хандырар төлээде, хову турлагларынче үнүүшкүннүг бригадаларны организастап чорудары эргежок чугула.

ССРЭ-НИҢ ПАРТИЯ-ЧАЗАК ТӨЛЭЭЛЕРИ МОСКВАДА ЭЭП КЕЛГЕН

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретары Л. И. Брежнев баштаан ССРЭ-ниң партия-чазак төлээлери сентябрьның 9-та Москвада ээп чанып келген. Төлээлер болза Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының Төп Комитединиң болгаш Венгрияның революсчу ажылчын-тараачын чазааның чалааны ёзугаар албанның найыралдыг аян-чоруун кылып аңаа чораан.

Тараа планын күүсеткен

Рязань областың кодээ ажыл-агыйының ишчилери Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнга төлептиг ужуражыры дээш чарышпышаан, күрүнеге тараа садарының планын оранчок ажыр күүсеткен.

Областың колхоз, совхозтары Төрээн чурттуң шыгжамырынга 253 муң тонна тарааны уруп бергеш, аъш-чем, мал чеми болур, крупа культураларын күрүнеге садарының планын күүсеткен.

Күрүнеге пландан ажыр тараа садары ургулчүлевишаан.

ТАРААНЫ БАСТЫРАРЫ, ДУЖААРЫ — ДАЙЫНЧЫ СОРУЛГА

КЫЗЫЛ ТУК — „РОССИЯДА“

Таңды районнуң «Россия» совхозунуң № 2 трактор-хову бригадазының механизаторлары болгаш кодээ ажыл-агый техникумунуң ында ажылдап турар сургуулдары дүнеги шалыңның кургаарын манап, машина-техниказын хынап турда, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары эш Тока чеде берген.

Юбилейлиг чылдың бирги чартыында кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле эки ажылдааны дээш «Россия» совхозка тывыскан Россия Федерациязының Кодээ ажыл-агый министерствозунуң база кодээ ажыл-агый, белеткелдер ажылдакчыларының профэвилел Төп Комитединиң шилчиир Кызыл тугун тыпсыры-биле холбашкан байырлыг хуралдың болуруун баш удур билип турган механизаторлар организастыг чыглып келген.

Шилчиир Кызыл тукту тыпсырынга тураскааткан хуралды совхозтуң директору эш Дежнев ажыткаш, эш **Токага** сөс берген:

— Октябрьның алдарлыг юбилейи чоокшулап орар. Аңаа чедир ийи ай безин четпес үе арткан. Колхозтарның, совхозтарның болгаш үлетпурнуң ажылдакчылары бо байырлалга алдар кылдыр массалыг социалистиг чарышты калбарткаш, көскү чедиишкиннерни чедип алган. Ооң бир чижээ болза силерниң совхоз болуп турар — деп, эш Тока чугаалааш, уламчылаан: РСФСР-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозу болгаш кодээ ажыл-агый, белеткелдер ажылдакчыларының профэвилел Төп Комитеди Тыва АССР-ниң «Россия», «Элегес», «Чыраа-Бажы» совхозтарының бирги чартык чылда эки ажылдааның демдеглээш, силерниң совхозка шилчиир Кызыл тукту тыпсырын шиитпирлээн-дир, эштер. Ынчангаш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден силерге ол бедик шаңналды тыпсырын чөпшээреп көрүңер.

Совхозтуң директору эш **Дежнев**, чыылганнар диңмиттиг адыш часкап турда, шилчиир Кызыл тукту хүлээп алгаш, чүве чугаалаан:

— Бистиң совхозтуң ажыл-ишчилери юбилейлиг чылдың бирги чартыында эки көргүзүглерни чедип ап, эът, сүт садарының планын ыракта ажыр күүсеткен. Часкы хову ажылдарын база организастыг эрттирген. Бистиң күш-ажылывысты мынчаар бедии-биле үнелеп, шилчиир Кызыл тукту тывысканынга силерниң мурнуңардан өөрүп четтириишкинни илередирин чөпшээреп көрүңер. Бо тукту биске аванс кылдыр берген деп чугаалаза ажырбас. Чүге дээрге, совхозтуң ажыл-ишчилериниң мурнунда канчаар-даа аажок улуг сорулгалар туруп турар. Октябрьның 1-ге чедир эът, ол-ла айның 25-ке чедир сүт, сентябрьның 25-ке чедир тараа садарының планнарын күүседиривисти хүлээнген болгай бис. Ынчангаш «Россия» совхозтуң ажыл-ишчилери боттарының алган хүлээлгелерин күүседип, Октябрьның бежен чыл оюн эки белектер-биле уткуп, бо тугувусту улам быжыг тудар дээрзинге чигзиниг чок.

Дараазында район Совединиң депутаты, бригаданың мурнакчы механизатору эш **Иванов** сөс алган:

— Кызыл тукту холдан салбас дээш тараа ажаап алыышкының чедиишкиниг чорударынче мында олуруп турарларны кыйгырып тур мен! — деп чугаалаан.

«Россия» совхозтуң механизаторлары бо хүннерде 2700 гектар черниң тараазын тавычалай кезип, 600 гектар шөлдүң тараазын бастырып, ажаап алыышкынның темпизин хүн келген тудум бедидип, бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылы-биле чаалап алган Кызыл тугун кымга-даа алыспас дээш соруктуг ажылдап турар.

А. ЧАРАШ-ООЛ.

КУР ЧЕР СОВХОЗУНДА

ТАРААЖЫЛАРНЫҢ СОРУЛГАЗЫ

Беш чылдың ийиги чылы — Совет эрге-чагырганың 50 чыл оюн таварыштыр өстүрген чаагай дүжүттү чидириг чок кыска хуусаада ажаап алыр деп республиканың тараажыларының бо хүннерде кол сорулгазы ол. Таңды районда кур чер совхозу «Тиилелгениң» механизаторлары болгаш тараажылары кол күштү дүжүт ажаап алыышкынынче угландырган.

Совхоз 26220 га тараа культураларын ажаар. Ону чогуур үезинде ажаап алырынга совхозтуң хову корабльдери болгаш кодээ ажыл-агый техникалары четчир. Ажылды тодаргай удуртур, үзүктелиишкин болдурбас сорулга-биле совхозтуң дирекция чери, партком ажаап алыышкын техникаларын четчелээш, тус-тус бригадаларда агрономнарны быжыглаан.

Тараа культураларының быжары орайтаан-даа болза, ооң шуут быжарын манавайн, комбайннар-биле тавычалай кезерин калбаа-биле чорударын совхозтуң агрономнары шиитпирлээн. Ол чорук совхозтуң тараажыларының үе-шакты камнап алырынга улуг рольдуг болуп турар. Ам 7500 ажыг га кызыл-тасты тавычалай кестиргеш, ооң 2700 ажыг газын тавычадан бөлүп бастырган. Совхозтуң тараажылары юбилейлиг чылда бүгү тараа культураларының га бүрүзүнден 9 центнер дүжүт алыр дээн хүлээлгезин чедиишкинниг боттандырып, баштайгы бастырган кызыл-тастан 12—14 центнер дүжүттү алганнар.

КЫЗЫЛ ТУКТУ ТЫВЫСКАН

Дүжүт ажаап алыышкынының баштайгы хүннеринден эгелээш, совхозтуң дирекция чери, партком болгаш ажылчын комитеди комбайнерлер ортузунда социалистиг чарышты калбартып, ооң түңнелин 10 хоногаш үндүрери чаңчыл болу берген. Ажаалданың баштайгы он хонуунда № 8 бригаданың тараажылары тиилекчилер болган. А сентябрь 8-те үндүрген чарыштың түңнелинде Серээ Мортуй-оолович Мортуй-оолдуң удурткан № 7 бригадазының кежигүннери тергиидеп, бригадалар аразында совхозтуң шилчиир Кызыл тугун чаалап албышаан, 15 рубль өртектиг шаңналды алганнар. Бригада 700 га чайгы чер аңдарар планын 1230 га кылдыр күүседип, 300 га кукуруузаны кезип силостаан.

Бригаданың комбайнерлери 2900 га кызыл-тастың 2000 газын тавычалай кестиргеш, ооң 900 газын бастырган. Арткан 1000 га тарааны комбайнерлер сентябрь 9-та дорт ажаап кирипкен. Мурнакчы комбайнерлер Михаил Монгуш, Буулар Дадар-оол олар хүн бүрүнүң нормазын доктаамал ажыр күүседип турарлар.

Чарыштың ийиги черин Михаил Рактың № 4 трактор-хову бригадазы ап, кызыл тукчугашты ап, 10 рубльдиң өртектиг чүүлдери-биле шаңнаткан. Ол бригаданың комбайнерлери Дмитрий Безрук, Иван Сандан, Сергей Бахтин оларны 5—5 рубль-биле шаңнавышаан, комбайнерлер аразында шилчиир кызыл вымпелди тывыскан. Социалистиг чарышка хей-аът киирген комбайнерлер сөөлгү каан хүннерни ажыглавышаан, улуг юбилейге күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш күжениишкиннг ажылдап турарлар.

БРИГАДАЛАР ТӨПТЕРИН ЭКИ ДЕРЗЭН

Хову турлагларынга бир чугула чүүл — дээштиг көскү агитация болур. Ону совхозтуң парткому болгаш ажылчын комитеди багай эвес организастап, лозуң, плакаттар-биле эки дерээн. Көргүзүг самбыраларын база агитхуудустарны доктаамал үндүрүп, аңаа мурнакчыларның ажылын чырыдып, ажылда четпестерни чайладырынче угланган дээштиг шүгүмчүлелдерни кылып турар.

Бригада бүрүзүнде социалистиг чарыштың хүлээлгелерин көрүштүг кылдыр бижээш аскан болгаш 10 хонуктуң түңнелин плакат кылдыр үндүрүп турар. Тараажыларның хостуг үезин чөп эрттирери-биле республика солуннарының чаа үнген номерлерин ол-ла хову турлагларынче чедирип турар. Ол ышкаш өске-даа ном, сеткүүлдерни бригада бүрүзүнден көрүп болур. Ажаап алыышкын үезинде тараажыларга кино көргүзерин доктаамал болдурары-биле ажылчын комитеди кичээнгейни ап, ону ам боттандырып эгелээн.

ТҮҢНЕЛДИ ҮНДҮРЭЭЛ

Совхоз тараа культураларының 28 хуузун тавычалай кескен болгаш 10 ажыг хуузун бастырып алган. Ынчангаш совхозтуң механизаторларының мурнунда ам арткан 17 муң ажыг га тараа культураларын ажаап алыр улуг сорулга туруп турар. Совхозтуң дирекция чери, партком болгаш ажылчын комитеди комбайнерлерниң болгаш тараажыларның күш-ажылын шын, моон-даа артык организастаар болза, юбилейлиг чылдың чаагай дүжүдүн чидириг чок ажаап ап болурунуң бүрүн аргалары бар.

А. КУМАЯК.

Онаалганы ажырар дээш

Улуг-Хем район. «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы салбырының № 2 бригадазында юбилейлиг чылдың дүжүдүнүң ажаап алыышкыны хайнышкынныг үргүлчүлеп турар. 14 комбайннар-биле 1500 ажыг гектар черниң тараазын тавычалай кескен болгаш ооң хөй нуруузун бөлүп бастырган. Комбайнерлер Оюн Чорбаа, Сүктермаа Хурагандай, Василий Давакай олар хүннүң-не 25-теп ажыг гектар тарааны бастырып, механизаторларның мурнуку одуруунда чоруп турарлар.

Оларның ылгалдыг чүвези чүдел? Ол болза хүннүң-даа, дүнүң-даа ажыктыг шактарын эңне долузу-биле ажыглаар дээш кызыдып турарында база техниканы бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаар дээш бүгү хемчеглерни ап турар. Петр Кабановтуң звенозу 1000 гектар чиңге-тарааны ЖВН-6 жаткалар-биле тавычалай кезип шагда-ла кирген болгаш звенонуң кижилери оларга салдынган онаалганы хүннүң ажыр күүседип турар. А Валерий Кызыл-оолдуң звенозу кызыл-тастың «Скала» сортун ажаап кирген, олар онаалганы чедиишкиннг күүседиринге шиитпирлиглер.

Тарааны кыска хуусаа иштинде чидириг чокка ажаап алыр дээш механизаторлар бедик темп-биле ажылдап турар. Ынчаарга тарааны Шагаан-Арыг АТА-зының чолаачылары сөөртүп турар болгаш оларның иштинден Николай Третьяков, Вячеслав Шатохин база совхоз чолаачызы Михаил Бушмакин олар идепкейлиг ажылдап, комбайннарның ажыл чок манап туруп алырын болдурбайн турар.

Хову турлаанда чунар бажың, столовая ажылдап турар болгаш аңаа эът, сүт, үс, сметана, хлеб чүүлдерни четчири-биле эккеп турарын айытпас аргажок. Картофель, капуста, өске-даа ногаа аймаан база тараажыларга берип турар.

Четпестерни база айтыр херек: хову турлаанга кинону чаңгыс-даа катап көргүспээн. Лекция, беседалар чоруттунмайн турар — пропагандистерниң, лекторларның биске келбейн турары хомуданчыг. Радио комитединиң симфониктиг оркестриниң биске кээп концерт көргүскенин харын өөрүшкү-биле көрген бис. Ажыл ам-даа хайнымышаан.

К. КЫЗЫЛ-ООЛ.

КҮРҮНЕ ШЫГЖАМЫРЫНГА

Сентябрь 11-ге чедир республиканың тараа хүлээп алыр черлеринге 22873 тонна тараа кирген, азы күрүнеге тараа садар план 38,1 хуу күүсеттинген. Күрүнеге тараа садар кол районнарның план күүселдези мындыг: Каа-Хем — 58,7, Таңды—24,0, Бии-Хем—31,7, Улуг-Хем—21,6, Чөөн-Хемчик—22,5, хуу.

«Көк-Тей» совхоз 2123 тонна тарааны күрүнеге садып, планын ажыр күүсеткен. Ооң пландан ажыр саткан тараазы 1223 тонна болган.

Культуралар аайы-биле алырга, күрүнеге кызыл-тас садарының планы 40,4, чиңге-тарааның—3,6 хуу күүсеттинген, оон өске культуралар күрүне шыгжамырынга кирбейн турар.

ТЫВЫНГЫРДА БҮДҮҢГҮР

Бора-Хөл ховузунуң бода тараалары быжып эгелээн. Хөмүр даш разрезинче баар оруктуң алдыы талазында чиндиңейндир чалгаан чаагай арбайда кезек комбайннар олуй-солуй шуушкан турлар. Оларның соонда кырлаң чалгыглар дег тавычылар шөйлүп-ле турар.

Хөй комбайн чаңгыс эртерге-ле, дыка делгем черниң тараазы тавычалаттына бээр. Чүс ажыг гектар черниң сыпта турар арбайы илейти-ле эвээжеп бар чор. Комбайннарның бирээзи өскелеринден онзагай ылгалдыг көстүр болду. Ооң эрткен черинге ийи оорга тавыча шөйлүп чыдып калыр. Комбайн ырак эвеске доктаай бээрге, чанынга чеде бергеш, комбайнер-биле чугаалажы бердим. Мээң таныырым комбайнер Монгуш Дондук болду.

— Комбайныңның онзазын але, Монгуш?

— Ийе харын, черле онзагай чүүл бар-ла — деп, ол харылаааш, хүлүмзүрбүшаан уламчылады: — Бир чүүлүнде, үндүр актылаткан турган чүве болгай, ийи чүүлүнде — астып алган жатказы кайы-даа жаткадан узун — «ЖВН-10» дивес сен бе.

Үндүр бижиттинген комбайнны ажыглаар бодал мынчаар тывылган чүве-дир. Чаашкынныг болганындан тарааның быжыды орайтаан. Дүжүт ажаар үе кызыыдаан. Чадажып турда-ла тараа хар адаанче кире бээр чадавас. Тавычалай кестирер тараа база хөй. Бо байдал комбайнер бүрүзүн шыңгыы бодандырган. Монгуш Чапович Дондук барык-ла 18 чыл ажылдап келген хоочун комбайнер. Ол комбайнын бо чылын база эки белеткээн. Ындыг-даа болза күстүң мындыг болу бергени ону база дүвүреткен. Хүлээлге биче эвес. Эрткен чылда алдынган дүжүт ажаалдазының чемпиону деп атты база камгалаар болза эки. Эдилелден үндүр актылаткан «СК-3» ооң бодалындан адырылбастай берген. Бир-ле хүн хоочун механизатор эжи Николай Белек-оолдан сүме айтырган:

— «Кагдынган-хүренни» кылаштатса ынаар ирги бе, Коля?

Эжи баштай аайын тыппаан. Дондук бо чылын кым-даа хол дегбээн комбайнче имнээрге, Николай ужурун билип каапкан.

— Аа, актылаткан комбайнны ынчап олурарың ол бе? Шынап, өске кезектери эптерээниңден кагдынып турар боордан башка, мотору шору тур боор ийин — деп, эжиниң бодалын деткээн.

— Мотору-ла ажылдаар болза, ажырбас оң. ЖБН-10-ну аңаа азындырыпса, тараа ужуруп турда кежээ-ле боор.

— Сээң ооң шын-дыр, Монгуш, Чавыдак инженер-даа удурланмас боор. Септеп киривит, мен сенээ дузалажыр мен.

— Кымга мундурар бис ону, ынчаш?

— Кошкар-оолдуң комбайн септежип турары шору-дур. Комбайнерлер курузу доозуп алган оол болгай. Ону дузалакчыладып ал. Сен ийи комбайнның комбайнери бол, а ол сээң дузалакчың болзун. Аныяк кижини ажылга дадыктырар херек.

Шак ынчаар сүмелешкеш, Монгуш Дондук, Николай Белек-оол, Ондар Кошкар-оол олар сандан үнген комбайнның моторун каш-ла хонук иштинде хынап четчелээш, ЖВН-10 жатканы септээш, азындырып алганнар. Кол инженер Бара-оол Сандакович оларның саналын деткип, эки дузалаан.

Тывынгыр, сагынгыр болурга, үүлези бүдүңгүр болур дижири-ле шын. Механизаторларның тывынгыр бодалының, ишчи холдарының ачызында эдилелден үнген эт бо чылдың дүжүт ажаалдазында бүдүрүкчүлүг ажылдап турар.

— Келир чылын мону саваң беле үстүрер чүве кылып алыр болза кончуг эвес деппе — деп, комбайнер Монгуш Көгээн бодунуң бодалын илеретти.

Монгуш Дондук болгаш ооң дузалакчызы Ондар Кошкар-оол бирээзи 700, өскези 300, каттыштыр — бир муң гектар тараа кестирип ажаар хүлээлгелиг ажылдап турар. Олар ам кайызы-даа Николай Белек-оолга баштаткан тавычалаар бөлүкте үлүг-нормазын доктаамал ажыр күүседип турарлар. Комбайннарның соонда тавычалар кырлаң сарыг чалдар болуп шөйүлдүр дүжүп-ле турар.

С. ПАВУ.

Хоочуң болгаш мурнакчы

Кара-Булуңнуң ховуларында үнген чаагай тараалар черниң кырын хоор сарыг кылдыр шыва алы берген. Хову «корабльдери» орай дүнге чедир эштип, он-он тонна кызыл-тасты кезип, бастырып, а чолаачылар оларны күрүне шыгжамырынче сөөртүп турар.

Ында үш дугаар хову бригадазы бар. Олар дүжүт ажаалдазынче чоокку хүннерде демнии-биле кирипкен. Тус-тус машиналарлыг солдаттар, Кызылдың студентилери тараажыларга дузалажып эгелээн.

— Бо күзүн агаар-бойдустуң байдалы таарымча чок болган ужун улуг-ла хөнүп чадап тур бис — деп, бригадир Петр Ермолаев чугаалады. — Ындыг-даа бол, механизаторлар дүжүттү чидириг чокка ажаап алырынга бүзүрелдиглер. Чамдык черлерниң тараалары чыдыпкан. Оларны база аргазын хереглеп тургаш ажаар бис.

Бо хүннерде онаашкан ажылын шынарлыг болгаш дүрген кылыр кижилер илерээн. Хоочун механизатор Михаил Ойнаров биле Василий Кушенко хүнде 30 га тарааны кезип, 234 гектар черниң дүжүдүн үш хонукта ажаап доосканнар. Өскелер-даа олардан дудак чок.

Совхоз шупту алды хову бригадалыг. Межегейниң тараажылары 5700 тонна тарааны күрүнеге дужаарын хүлээнген. Олар сентябрь 10-га чедир 1250 тонна хире кызыл-тасты Төрээн чурттуң шыгжамырынче урган.

ЧУРУКТАРДА: дөртен беш чылдан бээр трактор-хову бригадазын удуртуп келген Петр Алексеевич Ермолаев. Тараажының кызымак ажылын чазак үнелеп, Ленин ордени-биле ийи удаа шаңнаан. Ооң шагдан тура ажылдап келген эжи Михаил Момбулдайович Ойнаров. Ол «Күш-ажылчы Кызыл тук» орденниг, элээн каш медальдарлыг. Болар бригаданың хоочун механизаторлары болгаш мурнакчы кижилери.

Б. МОНГУШ.
Фото авторнуу.

ОНЗА ЧЫЛДА ОТЧУГАШ-БИЛЕ АЖЫЛДААР

СЭКП Төп Комитединиң июнь (1967 чылда) Пленумунуң төөгүлүг шиитпирлеринге болгаш СЭКП ТК-ның «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылы» деп Тезистеринге улам сорук кирген барыын-хемчикчилер 8 чартык айларның мал продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садарының планныг даалгаларын бүгү хевирлер аайы-биле ажыр күүсеткен. Ылаңгыя хойжулар Ооржак Ангыр-оол, Ооржак Агбаан, Монгуш Шыдыраа, Ооржак Чимит-Доржу («Шекпээр» совхоз), Хомушку Уртак, Донгак Комбу, Байыр Хомушку, Монгуш Агыйнак, Ооржак Үндүң («Барлык» совхоз), Саая Марбы, Ооржак Очур-оол («Большевик» колхоз) болгаш өскелер-даа 100 баш төрүүр хойларга онаалтыр 90-110 чедир хураганнарны камгалап алганнар. Амгы үеде районнуң ажыл-агыйларында хойжулар шээр малды кыштан хүр ажырар сорулганы салгаш, мал чеминиң белеткелиниң темпизин улам дүргедеткен. Сиген кезилдезиниң талазы-биле «Шекпээр» совхозунуң Аянгаты, Дөң-Терезин салбырларының (салбыр эргелекчилери коммунистер Х. Мөге, С. Сюрюн) хойжулары организастыг ажылдап турарлар. Чамдык мурнакчы хойжулар тус-тузунда — 10—15 тонна сигенни боттары белеткеп апкан.

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая, Суг-Бажаа болгаш «Большевик» колхозтуң төп сүт-бараан фермалары 8 айларда сүт саалдазын элээн көвүдеткеннер. Саанчылар ортумаа-биле 760—950 кг чедир сүттү инек бүрүзүнден саап алган.

Бо болгаш өске-даа чедип алдынган чедиишкиннер ала-чайгаар бүде бербээн. Бо болза, үстүнде ажыл-агыйларда партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларының организакчы болгаш мобилизакчы ажыл-чорудулгазының дээштиг салдарындан хамааржыр.

Амгы үеде районнуң партия организациялары, «Билиг» ниитилелиниң район организациязы, ооң чер-черде эге организациялары СЭКП ТК-ның «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылы» деп Тезистерин районнуң ажылчы чоннарынга тайылбырлап, өөрединче күштү мооңнээн. Октябрь революциязы районнуң ажылчы чоннарынга чүнү бергенил, Октябрь революциязының херелинден одунган тыва улустуң ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунда кандыг чаа социал өскерилгелер болганыл, ол дугайында, Совет Эвилелиниң хөй националдыг улуг өг-бүлезинге Тыва каттышканының сөөлүнде культура тургузуушкунунда, улус өөредилгезинде, медицинада, кодээ ажыл-агыйда, тудугда, транспортта, орук-харылзаа болгаш үлетпүрде республиканың болгаш районнуң чедип алган социалистиг чаартылгаларындан алдынган чижектерни көргүскен солун утка-шынарлыг лекцияларны номчуп турар лекторлар районда хөй.

«Билиг» ниитилелиниң эге организациялары — Аксы-Барлыкта (даргазы М. Хемер-оол), «Барлык» совхозунуң төвүнде (даргазы М. Шожукай), «Шекпээр» совхозунуң Аянгаты салбырында (даргазы О. Сериң-оол) «Билиг» ниитилелиниң кежигүннеринге лекцияларны номчуур дугайында даалгаларны берип, ооң күүселдезин контрольдап турарлар.

Лекторларның ажылының дээштиг, билдингир чоруу «Билиг» ниитилелиниң эге организацияларынга партийжи удуртулгадан дорт хамааржырын практика көргүскен. Бо талазы-биле «Большевик» колхозта, «Барлык» совхозта парткомнар (секретарьлары эштер С. Очур, Ч. Чылбак-оол) боттарының бюроларынга «Билиг» ниитилелиниң даргаларының кылып чоруткан ажылының дугайында отчёттарын дыңнап, оларның айлар, кварталдар аайы-биле кылып чорудар ажылдарының пландарын болгаш лекция пропагандазының тематикаларын бадылап берип, лекция пропагандазының салбырлар, бригадалар болгаш фермалар аайы-биле тематиктиг планын тургусчуп берип, оларның ажылынга практиктиг дузаларны чедирип турар. Ооң түңнелинде ол-ла черлерде «Билиг» ниитилелиниң эге организациялары ажылчы чоннарның ортузунга лекцияларны номчуп, айтырыг болгаш харыы кежээлерин эрттирерин элээн экижиткен.

Бо чылдың 8 айларының иштинде Аксы-Барлык салбырынга («Билиг» ниитилелиниң эге организациязының даргазы эш М. Н. Хемер-оол) — 45 лекцияларны номчаан, 16 өг-бүле концерттерин, 13 концерттерни салбырның ажыл-ишчилеринге бараалгатканнар. Ол салбырда быжыглаан лекторлар Б. Хемер-оол, А. Күдерек, П. Дөгүс, К. Чанчыт, К. Успун олар салбырның клувунга, хойжу бригадалар төптеринге, фермага болгаш суурнуң кудумчуларынга бөлүк аайы-биле чурттакчыларны чыып алгаш, кодээ ажыл-агыйның экономиказынга, бүгү делегей байдалынга, партия болгаш чазактың шиитпирлеринге холбашкан тайылбыр ажылдарын кылып, лекцияларны номчуп, политинформацияларны хамаарышкан тематикалар аайы-биле эрттирип турарлар.

СЭКП ТК-ның Тезистерин районнуң ажылчы чоннарынга тайылбырлап, лекция, беседаларны чорудар талазы-биле СЭКП райкому болгаш районнуң «Билиг» ниитилели ажыл-агыйларже, албан организация черлеринче лекторларны ийи удаа үндүрген. СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң түңнелдеринге болгаш Тезистерге холбашкан 83 лекцияларны, 9 илеткелдерни, политинформацияларны олар чер-черге эрттиргеннер.

СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң түңнелдерин коммунистерниң ниити хуралдарынга чугаалажып көрген. Ол хуралдарга илеткелдерни СЭКП райкомунуң секретарьлары болгаш бюро кежигүннери кылган.

Районда «Билиг» ниитилелиниң 190 ажыг кежигүннери санаттынып турар. Оларның күжү-биле юбилейлиг чылдың 8 айларының дургузунда 406 лекцияларны болгаш илеткелдерни кылган. Айтырыг болгаш харыы кежээлерин, тематиктиг кежээлерни 36 удаа эрттирген. Бо бүгү хемчеглер үстүнде демдеглээн чамдык чедиишкиннерни чедип алырынга болгаш бар курлавырларны долузу-биле ажыглаарынга салдарны чедирип, улуг идигни берген.

«Билиг» ниитилелиниң тургустунуп келген төөгүзүнде бо чыл онзагай чыл. Чүл дээрге, Бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилели бодунуң юбилейлиг 20 чылын чоокта чаа демдеглеп эрттирген болгай. Мооң-биле кады бистиң районда 7 лекторларны республиканың болгаш Бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң Хүндүлүг бижиктери-биле шаңнагылаан. А 15 лекторлар 300 ажыг рубльдиң акша шаңналдарын алган. Бо шаңналдар бистиң лекторларывыстың Совет эрге-чагырганың 50 чылының юбилейинге алдар болдурган оларның күш-ажылын бедик үнелээниниң херечизи болур.

Ооң-биле кады районнуң «Билиг» ниитилелиниң ажыл-чорудулгазында ам-даа четпестер болгаш чедир кылдынмаан ажылдар бар. Ылаңгыя Кызыл-Тайга, Ак, Баян-Кол, Час-Адыр дээн ышкаш ырак-узак черлерде мал азырап турар ажыл-ишчилеривистиң ортузунга лекцияларны, политиктиг информацияларны хаая кылып турарывысты миннир апаар бис.

Номчуттунуп турар лекцияларының дээштиг салдарын күштелдирер, шынарын экижидер дээш чамдык «Билиг» ниитилелдериниң эге организациялары ам-даа чогуур хемчеглерни албайн турарлар. «Билиг» ниитилелиниң чамдык кежигүннерин, албан организацияларның удуртукчуларын, кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглерин, башкыларны, медицина ажылдакчыларын чон ортузунга лекция пропагандазын калбартыр ажылга долу ажыглаарын ам-даа чедип албааныывысты чамдык черлерде бистиң ажылывыстың кошкаа херечилеп турар.

Ам бистиң районнуң «Билиг» ниитилелиниң эге организацияларының кол сорулгазы болза, Тезистерни кижи бүрүзүнге чедир пропагандалаар дээш хемчеглерни ап, номчуп турар лекцияларывыстың шынары дээш харыысалгавысты бедидип, алган социалистиг хүлээлгелерни күүсединге оларның дээштиг болурун күштелдирер дээш бо онза чылда отчугаш-биле ажылдаар бис.

Х. КЕСТИКЕЙ,
«Билиг» ниитилелиниң район организациязының харыысалгалыг секретары.

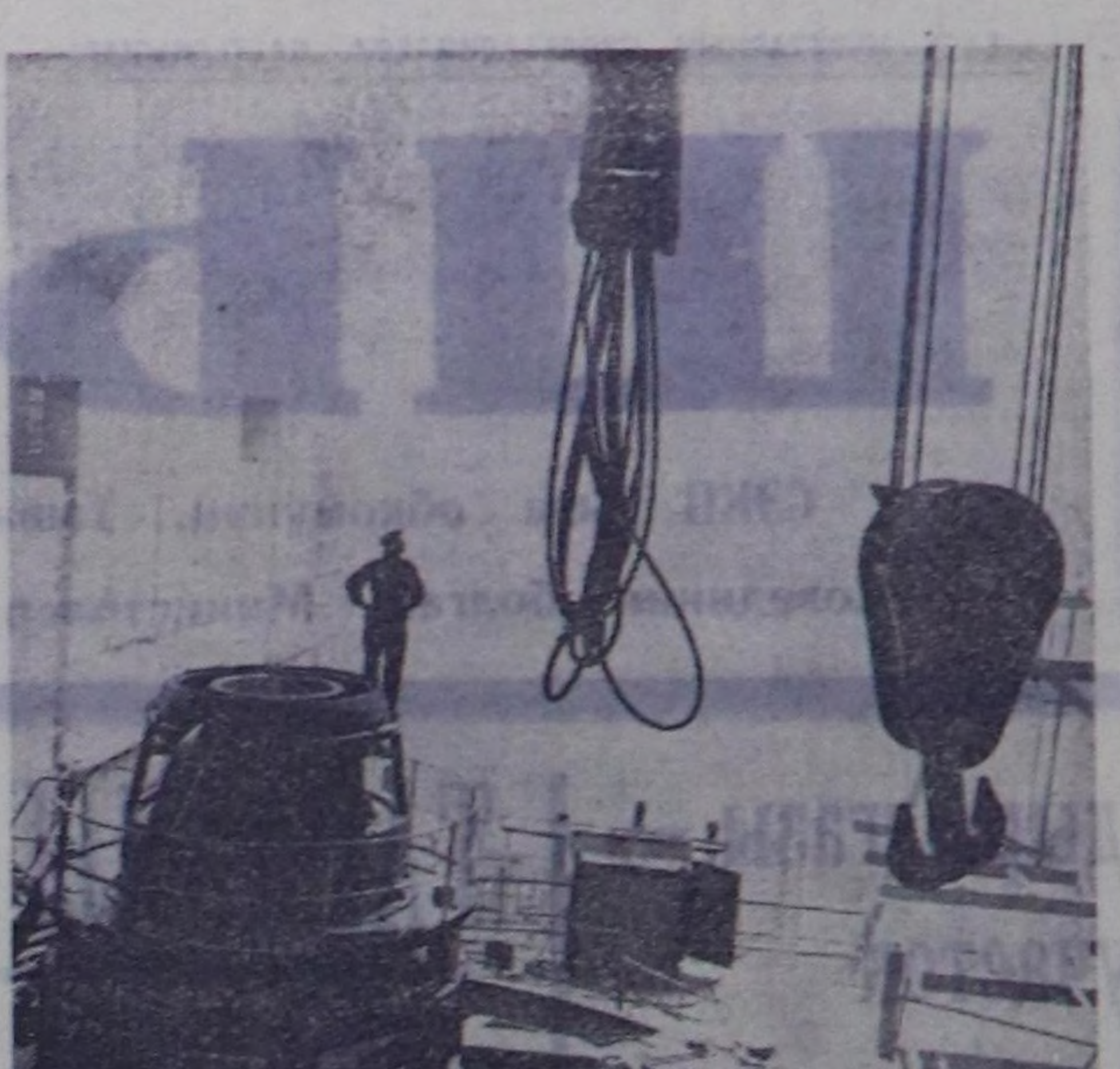

ЯКУТ АССР. Мөңге доң черлиг Вилюй хемде гидроэлектростанция плотиназын болгаш ук станцияның турар бажыңын туткан. Тудугжулар оларны ажыглалга хүлээдип берген.

Алмаз байлактыг черниң хоорай, суурларының үлетпүрүнге Вилюй гидроэлектростанциязы августу сөөлзүредир электри күжүн берген — баштайгы агрегадын ажылдадып эгелээн.

ЧУРУКТА: ажылдадып эгелээр агрегатты эптеп турганы.

Фото В. ТЕТЕРИННИҢ.
СЭТА-ның фотохроникази.

Депутаттар чөвүлешкен

Ажылчы чоннар депутаттарының Бай-Тайга район Совединиң ээлчеглиг сессиязы чаа болуп эрткен. Депутаттар «Кодээ болгаш суур Советтериниң ажылын экижидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын районда канчаар күүседип турарының дугайында райкүүскомнуң даргазының оралакчызы эш **О. Н. Лопсаң-Серенниң** илеткелин дыңнап чугаалашкан.

СЭКП ТК-ның доктаалының сөөлүнде районнуң Шуй, Кара-Хол кодээ Советтери боттарының организас-массалыг ажылын экижидип, ажыл-агый, культура тургузуушкунун удуртур талазы-биле боттарының ролюн элээн бедиткенин сессия демдеглээн. Ынчалза-даа районда кодээ Советтерниң хөй нуруузу партия Төп Комитединиң доктаалын күүседир талазы-биле ам-даа кошкак ажылдап, боттуг хемчеглерни албайн турарын сессия демдеглээн болгаш депутаттар оларны өдер болгаш четпестерни чайладыр талазы-биле чугула санал-оналдарын берген.

Район Совединиң сессиязы организастыг айтырыгны чугаалашкаш, райкүүскомнуң даргазынга эш **Р. С. Хунай-оолду** соңгаан.

Коллективтиң кужу

Улуг-Хем районнуң Баян-Кол ортумак школазының үстүкү класстарының өөреникчилери болгаш ажылчыннары, башкылары 50 кижи «Х Улуг хурал» кодээ ажыл-агый артелиниң бирги хову бригадазының Кара-Булунда сигенчи бригадазының ажыл-ижинге 5 хонуктуң шефтээшкинин кылгаш, идепкейлиг ажылдааннар.

Бригадада ниити план — 3000 центнер сигенни белеткээр турган болза, 6000 центнер чедирген. Ол болза шефчилерниң ачы-дузазы болуп турар. Шефчилерге дузалап, 4 трактор сиген бөлдүрүп, дырбааштап ажылдап турган.

Шефчилер 200 га черниң сигенин бөлген, 3000 центнер сигенни бөлүп сараттааш, 10 улуг сараатты кылганнар. Сиген шыкпарап келген, кезер, бөлер сараттаар сиген удавас доостур. Төрээн колхозунга школа коллективи мындыг улуг дузаны ынчаар көргүскеннер. Олар мооң мурнунда шефтерге Кызыл-Чыраага, Оттук-Дашка 7—8 айның суббота, улуг хүннеринде база киржип келгеннер. Колхозтуң белеткээн 150 тонна ажыг сигениниң 80 хуузун школа коллективи кылышкан.

Колхоз баштаар чери болгаш партком, комсомол организациязы коллективке өөрүп четтиргенин илереткеннер.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

Дүргедедир

Тайгалар баштарында чагган хар — кыш дүжериниң баштайгы медээзи ол. Хүн келген тудум-на кыш чоокшулап олурар. Кайда-даа үлетпүр бүдүрүлге, албан организация черлериниң кышка белеткели дооступ турар. А Бай-Тайганың Тээли суурда район эмнелгезиниң бо талазы-биле байдалы кандыгыл?

— Дүвүрээзиннииг деп чугаалап болур. Мурнуку чылдарда, ылаңгыя эрткен кыжын бо эмнелге берге байдалдарга таваржып турган. Ынчалза-даа бо чылын ооң септелгезинче база-ла чогуур кичээнгей салдынмайн барган. Эмнелгениң капитал септелгези кончуг оожум чоруп турар. Амдызында чүгле өкпе аарыглар салбырын септеп дооскан. А ниити аарыглар, дизентерия болгаш божудулга салбырларының септелгези эгелевээн. Кыжын оттулар ыяш мынчага дээр дужуртунмаан.

Кышка белеткел — эң-не чугула айтырыгларның бирээзи болгай. Бай-Тайга райкүүскомнуң, Тээли кодээ Советтиң талазындан ук эмнелгениң септелгезин дүргедедир хемчеглерни ап чорудары негеттинип турар.

Ч. НАМДАРАА.

ЭРЕСТИГЛЕР

Эрзин районнуң херээженнери Совет эрге-чагырганың төөгүлүг 50 чыл оюн төлептиг уткууру-биле боттарының күш-ажылчы көвүрлүүшкүнүн күштелдиргеннер. Ылаңгыя олар юбилейлиг чылда малдан алыр продукцияларны бүдүреринге боттарының үлүг-хуузун киириштиреринге кызымак ажылдааннар.

Районнуң ажыл-ишчи мурнакчыларындан «Чаа орук» колхозтуң хойжулары Кара-Сал Лоозун, Дажы Даваа олар чүс хойга онаалтыр чүс-чүс хураганнарны, Мөрендеn Севилбаа Анай, Балдан Долгар, Чумуртай Даныжап, Намдал Бомбээ, Алефтина Кур-Базыр, Нарындан Дирчин Шимит, Чумбурел Шимит, Ендан Сенди олар малдың чаш төлүн чүске онаалтыр 90—95 чедир камгалап ап өстүргеннер. Электриниг хачы-биле шынарлыг дүрген кыргыырының талазы-биле Ленин аттыг колхозтан Лакпаева Даагындай эрес ажылдап, каш чыл улаштыр республикага болган кыргыкчыларның чарыжынга эки түңнелдерни чедип ап, бо юбилейлиг чылда өг-бүлези-биле кады киржип чораан база тиилекчилер болганнар.

«Чаа орук» колхозтан Бойдаан Иргит, Куулар Байыр, Ленин аттыг колхозтан Ханды Чылбаккай, Хорлуу Саая, «Мөрен» колхозтан Т. Кокуу, «Коммунизмче орук» колхозтан Даалын Чап олар бир инектен ортумаа-биле 756—542 кг чедир сүттү сагганнар.

Районнуң амыдырал хандырылга комбинадында даараныкчылар Мария Суван-оол, Максыр Арамаа, Соян Долгар хереглекчилерниң чагыын дүрген болгаш шынарлыг кылып берип турарлар.

Башкылар Оюн Айланмаа, Биче Чудурукпай, Валентина Араптан, Любовь Дамба-Хуурак, эмчилер Полина Тырышкина, Людмила Спрыгина, Библиотекарь Эренчина Күске, хөй-ниити чемненилге черинде повар Мария Татур, уруглар садында Мария Аксентьева, мал эмчизи Александра Дуншун-оол, харылзаа конторазында Ольга Майкова дээш өскелер-даа ажылынга эрес, хөй-ниити ажылдарынга идепкейжи херээженнерниң саны көвүдеп турар.

О. СЕДИПАА.

Кичээнгейни кылдынмаан ажылдарже

СЭКП Каа-Хем райкомунуң пленумунга СЭКП ТК-ның март болгаш май Пленумнарының шиитпирлерин күүседип турарының дугайында районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги эш **Г. А. Киселевтуң** илеткелин дыңнаан. Илеткелчи болгаш санал бергеннер кодээ ажыл-агыйны сайзырадырын айыткан Төп Комитеттиң Пленумнарының доктаалдарын күүседир талазы-биле партия организациялары элээн ажылдарны кылып чорутканын демдеглевишаан, кол-ла кичээнгейни бо доктаалдарны күүседиринге ам-даа кылдынмаан ажылдарже угландырган. Чүл дизе районда малдың продукциялыг чоруу кудулу, ооң өлүп хораары эвээжевээн, ооң чем, суурун белеткеп турары 1965 чылдаазындан көвүдевээн.

Чер ажылында тараа, ногаа, сигенни тарылга шөлүнге ээлчештир тарыырын барымдаалавас, сорттуг үрезиннерни тарыыры сөөлгү чылдарда экиживээн. Тарылга шөлдеринде суггарылга системазы ам-даа багай. Ылаңгыя «Октябрь 30 чылы» колхозка суггарылганы экижидеринге капитал салыышкынны берип, дыка хөй акша-хөреңгини чарыгдаан-даа болза, суггарылга системазы ам-даа ажыглалга кирбээн. Копту шөлүнүң суггарылга бугаларын септээрин, Ажык шөлдерин кургадырын планнаан турганы мынчага чедир күүсеттинмээн.

Бо ажылдарны боттандырарынга колхозтар аразында тудуг организациязы, республиканың «Сельхозтехника» каттыжыышкыны багай дузалажып турарын санал бергеннер шүгүмчүлээннер.

Чугаалашкан айтырыгларның талазы-биле тодаргай доктаалды хүлээп алган.

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунуң хойжузу Хертек Баадаң 17 чыл дургузунда ниитиниң малын малдап келген. Эки ажылдааны дээш хүндүлел, мактал бижиктер-биле ол каш удаа шаңнаткан. Бо чылын хойжу 264 хойдан 274 хураганны алган.

ЧУРУКТА: хойжу Х. Баадаң.
С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДА

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛ

Ховалыг Мартыштаан эргелекчилээн Хорум-Даг сүт-бараан фермазының ажылдакчылары кыштагылаашкынга хынамчалыг белеткелди чорудуп турар. «Чыраа-Бажы» совхозтуң ол фермазының коллективи 120 тонна сигенни белеткеп, онаалгазын ажырган. Ам кыштаг септелгезинче кирген. Бызаага бир кажааны боттарының күжү-биле тудуп, чоокку хүннерде доозарлар. Кыштагда 120 ажыг тонна кургаг өдекти бөлүп белеткээн. Кажааларга үүрмек септелгени база кылыр.

Совхозтуң Хорум-Даг салбырында хойжулар Ондар Кызыл-оол биле Монгуш Чүлдүм кадарып малдаан кодаңнарынга эки ажаалданы хандырбышаан, кышка белеткелче кирген.

Ондар Белдегеевич Кызыл-оол 13 тонна сигенни белеткээш, чаа кыштагны кылып дерээн. Юбилейлиг чылда алган хүлээлгезин күүседип, төрүүр 100 хойдан-на 100 хураганны алган Монгуш Чүлдүм 15 тонна сигенни кезип сараттааш, кыштаанда септелгени дооскан.

* * *

КЫРГАННАРГА «ЛАГЕРЬ»

Чадаананың көжүп чоруур № 463 механизастаттынган колонназының Виктор Лабоцевке удурткан бригадазының ажыл-ишчилери Хөндергейде кырганнар болгаш инвалидтер бажыңында 50 оруннуг корпусту, 54 олуттуг столоваяны, бир угда 15 кижи кирер чунар бажыңны кылып, оларны ажыглалга чоокта чаа дужааган.

Ол тудугларны штукатуралап, будуурунга Норбаа Вера, Ондар Чечек, Монгуш Ирина, Монгуш Александра, Монгуш Нина, бызанчылар Михаил Ершуп, Сат Кашпык-оол ооң-даа өскелер кызымак ажылдаан.

* * *

СЕС АЙЛАР-БИЛЕ

«Сүт-Хөл» совхозтуң сүт-бараан фермаларының ажылдакчылары сүттү көвүдедир дээш чарышпышаан, юбилейлиг 1967 чылдың эрткен сес айларында 865 тонна сүттү бүдүрген болгаш күрүнеге 604 тоннаны саткан. Ажыл-агый бир инектен-не 885 кг сүттү саап алган.

Сүт-бараан фермаларының чарыжынга Ооржак Шортак эргелекчилээн Ак-Даш фермазының коллективи шылгарап, сес айларда 165 тонна 241,5 кг сүттү бүдүрген азы бир инекке онаалтыр 1242,5 кг сүттү сагган.

М. СЕВЕН.

КОЛХОЗ СТОЛОВАЯЗЫ

Бай-Тайга районнуң «Малчын» колхозунуң төвү — Мугур-Аксы суурда чылдың-на чаа-чаа тудуглар немежип, ооң девискээри улам-на калбарып бар чыдар. Бо чылын колхозтуң тудугжулары чаа столоваяның тудуун шалыпкын дооскан. Ол ажыглалга кирге-ле каш-ла ай эрткен. Столовая ажылдап эгелээниниң баштайгы хүннеринден эгелээш суурнуң чурттакчыларын байлак ассортиментилиг белен чем-биле хандырып эгелээн.

Ында эъттиг мүнү, гуляшты, котлеттерни, хуушууурларны, тегерик далганнарны, янзы-бүрү каша аймаан белеткеп турар. Улуг повар Галина Тыкшеева, поварлар Минчимаа Сержиң, Саяна Чымба, аяк-сава чуукчузу Күжүгет Чайдан олар келген аалчыларга амданныг аъш-чемни бараалгадыр дээш ак сеткилдиг ажылдап турар. Колхозчулар, башкылар, эмчилер, кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери дээш өске-даа кижилер столоваяның доктаамал аалчылары апарган. Белен чемнерни бажыңнарынче садып алыры мурнукузундан көвүдээн. Столовая колхозка хүнде ортумаа-биле 120—130 рубльдиң орулгазын киирип турар.

Суббота, воскресенье хүннеринде чемненикчилерниң саны өске хүннерден хөй болур. Ынчангаш столовая ажылдакчылары бо хүннерде келген кижи бүрүзүнүң хереглелин хандырар дээш шудургу ажылдап турар.

С. БОРА-ШЭЭЛЕЙ.

Хой тарылгазы

Тес-Хем районунуң ажыл-агыйларының хойжулары хой тарып боозадыр ажылды эгелээн. «Тес-Хем» совхозта ам дээрезинде ийи тарылга пунктуларында беш чүс ажыг хойну тараан. Орукку-Шынаа болгаш Үстүү-Шынаа салбырларында пунктуларны белеткеп турар.

Районнуң «Чодураа» кодээ ажыл-агый артелинде бир тарылга пунктузун база дерээн. Ам ында баштайгы чүс чеден үш хойну тараан. Ниитизи-биле бо районга үжен муң хойну тараан турар.

БИБЛИОТЕКА—НОМНАР ПРОПАГАНДАЗЫНЫҢ ТӨВҮ

Бо хүннерде бүгү совет улус, бүгү делегейниң ажылчы чоннары делегейде баштайгы социалистиг күрүнениң 50 чылдарда эрткен алдарлыг оруунуң түңнелдерин үндүрүп турар. Ооң-биле кады республиканың библиотекалары юбилейге уткуштур кылган ажылдарын түңнеп көрген.

Юбилейлиг чылда библиотека ажылдарының идейлиг деңнели дыка бедээн. Ону чедип алырынга партия организацияларының секретарьлары, кодээ Советтер күүскомнарының даргалары, ажыл-агыйлар удуртукчулары, коммунистер болгаш комсомолчулар рольдуг болуп, библиотекалар ажылынче ханылап, оларның ажылдарынга таарымчалыг байдалды тургузуп, материалдыг баазазын быжыглаарынга дузалап турар.

Библиотекалар бодунуң ээлчээнде ажылчы чоннарның идеологтуг кижизидилгезинге партия организацияларының идепкейлиг дузалакчылары болуп, юбилейлиг чылда хүлээлгелерин күүсединге, чоннуң интернационалчы кижизидилгезин күштелдиреринге боттарының салыышкынын киирген. Дыка хөй библиотекалар кодээге культура ажылдарының ёзуулуг одаглары апарган.

ССРЭ-ниң Культура министерствозунуң, ВЛКСМ ТК-ның, библиотека четкилиг төп ведомстволарның, «Комсомольская правда», «Советская культура» солуннарының 1966 чылдың февральда чарлааны Бүгү-эвилелдиң библиотекалар көрүлдезинге бистиң республиканың бүгү библиотекалары киришкен. Бо көрүлдени Совет эрге-чагырганың 50 чыл оюнга болгаш Владимир Ильич Лениниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болурунга тураскааткан.

Көрүлдениң негелделери чиик эвес турган. Библиотека ажылдарының идейлиг деңнелин бедидер, библиотекаларга номчукчуларның чаа-чаа бөлүктерин хаара тудар, ном фондуларының ээлчештирилгезин (номчукчуларга бээрин) көвүдедир, библиотекаларның организас-методиктиг удуртулгазын экижидер, номчукчуларга, албан, бүдүрүлге черлеринге справка-библиография ажылын шын организастаар болгаш библиотекаларның материалдыг баазазын быжыглаар талазы-биле улуг ажылдарны боттандырары негеттинип турган.

Көрүлде чорупт турар үеде библиотека ажылдарының дыка хөй энтузиастары болгаш номга хандыкшылдыг хөй-хөй кижилер илерээн. Каа-Хемде, Улуг-Хемде, Бии-Хемде, Тоджуда, Чөөн-Хемчикте район библиотекаларының ажылы дыка экижээн. Юбилейлиг чылда бо библиотекаларның ажылдакчылары «номчукчу бүрүзүнге — ниитилел-политиктиг номну», «номчукчу бүрүзүнге» — В. И. Ленин дугайында номну» деп кыйгырыглар-биле ажылдаан.

Улуг-Хем районнуң библиотекалары район библиотеказының удуртулгазы-биле Совет эрге-чагырганың юбилейинге, В. И. Ленинге, ооң төрээн черинге тураскааган дыка солун ажылдарны кылган. «Думбей караңгыдан төрүттүнген чурт», «Улуг амыдыралдың арыннары» деп аас журналдарын, Серафимовичиниң «Демир агым», Казакевичиниң «Ак-көк кыдыраан» деп номнарынга чугаалажыышкыннарны кодээ библиотекаларның хөй нуруузунда кылган. Чартык чыл дургузунда районнуң библиотекаларынга 37 номчулга конференцияларын, тематиктиг 12 кежээлерни, 13 диспуттарны болгаш аас журналдарын, библиографтыг 94 допчулалдарны болгаш 334 номчулгаларны болгаш беседаларны эрттирген.

Ном пропагандазын экижидип турар кодээ библиотекаларның саны өзүп турары өөрүнчүг. Оларның санынга Чөөн-Хемчик районда Ийме кодээ библиотеказы (эргелекчизи Монгуш Маймаа) хамааржыр. Библиотека төөгү-революстуг, В. И. Ленин болгаш ооң дугайында литератураларны пропагандалаар талазы-биле улуг ажылды чоруткан. Библиотеканың ажылынга суурнуң аныяктары улуг күзел-биле дузалажып турар. Комсомолчулар эрткен чылгы хуралынга библиотекага комсомолчуларның барып турарының дугайын чугаалашкан, а бо чылын хуралдың шиитпирин хынап көөрге, комсомол амыдыралының, дугайында 400 ажыг номну аныяктар номчаан болган. Көрүлде үезинде ол библиотека ниитизи-биле 16 муң хире номну номчукчуларга берген, а республикага 1 миллион 700 муң ажыг номнарны берген.

Бай-Тайга районда Мугур-Аксының кодээ библиотеказы (эргелекчизи Саая Самбуу) эки ажылдыгларның одуруунга кирип келген. Суурнуң чурттакчы бүрүзү библиотеканың номчукчузу. Библиотека бодунуң ажылын колхозтуң мурнунда тургустунган сорулгаларга дүүштүр чорудуп турар. Библиотека көрүлде үезинде номчукчуларга 9 муң ажыг номну берген. Фермаларда, бригадаларда көжүп чоруур 15 библиотекалар ажылдап турар. Бо чылын Саая Самбуу ном делгелгезин 15 удаа эрттирген.

Школачылар ортузунга ном пропагандазын чорударынга улуг чедиишкинни Бии-Хемниң уруглар библиотеказы (эргелекчизи эш Исаева) чедип алган. Аңаа «Ульяновтарның өг-бүлези» деп аас журналын эрттирген. «Лениниң амыдыралы — улуг үлегер-чижек» болгаш өске-даа библиографтыг допчулалдарны, ном делгелгелерин аңаа организастаан. Мындыг янзы-бүрү ажылдар школаларның өөредилге-кижизидилгелиг ажылынга көскү салдарны чедирген. Туран школаларында өөредилгениң шынары республикада эң-не бедик.

Библиотекалар ажылын экижидеринге оларның четкизин калбартыр, оларның филиалдарын болгаш көжүп чоруур салбырларын организастаар чорук улуг рольдуг. Ынчангаш көрүлде үезинде бо чугула участокче культура ажылдакчылары, ажыл-агый удуртукчулары кичээнгейни угландырып келген.

Эрткен чылын кодээге библиотекалар четкизин чурумчутканының түңнелинде номчукчуларны хандырары экижээн. Ооң-биле кады көрүлде чорупт турда, элээн каш чаа библиотекалар, 17 филиалдар, номчукчуларга ном бээр 16 пунктулар, көжүп чоруур 69 библиотекалар ажыттынган. Совет эрге-чагырганың чартык чүс чыл байырлалының бетинде хоорайларга ийи, уругларның ийи, ол ышкаш кодээ черлерге беш библиотекалар ажыглалга кирер.

Бии-Хем районда «Искра» колхозтуң баштаар чери Ленинка суурга чаа библиотеканы ажыткан, ол ышкаш колхоз төвүнде чаа Культура бажыңының тудуун доозар чыгаан, аңаа библиотека база турар. Каа-Хем, Таңды районнарның ажыл-агыйларында библиотекаларга таарымчалыг байдалды база тургузуп турар. Бо чорук библиотекарьларга өөрүнчүг болбайн аан, ынчалза-даа бичии бажыңчыгаштарда, номчулга залдары чок библиотекалар республикада ам-даа хөй.

Бо көрүлде библиотекаларның партия болгаш хөй-ниити организациялары-биле харылзаазының өскезин херечилээн. Мооң түңнелинде ажылчыларге СЭКП-ниң XXIII съездизиниң болгаш ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин, СЭКП ТК-ның Улуг Октябрьның 50 чылынга Тезистерин тайылбырлаар талазы-биле улуг ажылдар чедип алдынган.

Районнарның оргкомитеттериниң киирип келген материалдарынга үндезилээш, библиотекалар көрүлдезиниң республика оргкомитеди Таңды районда Балгазын кодээ библиотеказын (эргелекчизи Е. Егорова) көрүлдениң негелдезин күүсеткен деп санаан болгаш Бүгү-эвилел шаңналы база «РСФСР-ниң эң дээре библиотеказы» деп атты тыпсыр дугайында чогуур материалдарны Федерацияның оргкомитединге киирген.

Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң I чергениң дипломубиле Кызылда уругларның А. П. Гайдар аттыг библиотеказын, Бии-Хем, Каа-Хем районнарда уругларның район библиотекаларын, Чөөн-Хемчикте Ийме, Улуг-Хемде Торгалыг, Бии-Хемниң Өөк, Эрзинниң Бай-Даг, Өвүрнүң Саглы, Бай-Тайганың Мугур-Аксы, Каа-Хемниң Бояровка, Тоджунуң Ырбан кодээ библиотекаларын шаңнаарын оргкомитет көрген. Бо библиотекалар дипломдан аңгыда вымпелдерни база алыр.

Улуг-Хемниң, Каа-Хемниң, Бии-Хемниң район библиотекалары, Бай-Хаакта уруглар библиотеказы, Алдан-Маадырның, Кочетовонуң, Баян-Колдуң, Элегес-Аксының кодээ библиотекалары болгаш Кызылда № 4 библиотека Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң II чергениң дипломубиле шаңнадыр.

Таңдының район библиотеказы, Ак-Довурактың болгаш Чадаананың уруглар библиотекалары, Тес-Хемде Берт-Дагның кодээ библиотеказы, Кызылдың М. Горький аттыг болгаш Хову-Аксының суур, а ол ышкаш Кызылдың № 2, № 3 школаларының библиотекаларын Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң III чергениң дипломубиле шаңнаан.

Көрүлдениң республика оргкомитеди эң эки ажылдыг 20 библиотекаларны болгаш активчилерни РСФСР-ниң Культура министерствозунуң «Кончуг эки ажыл дээш», «Ном пропагандалакчызынга» деп хөрек демдектери, РСФСР-ниң Культура министерствозунуң Хүндүлел бижиктери, Чырыдыышкын министерствозунуң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаарынга киирер деп көрген. Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң болгаш күрүне албан черлериниң профэвилел обкомунуң Хүндүлел бижиктери-биле 42 кижини шаңнаар.

Көрүлдениң түңнелин үндүрген, эки болгаш багай талалар демдеглеттинген, ынчангаш чедиишкинге меңээргенмейн ажылдаары чугула сорулга болуп турар. Тараажылар, малчыннар ортузунга ном пропагандазын күштелдирери, культура албан черлерин кышка удур бүрүн белеткээри — келир үедеги ажылдың чедиишкинин хандырар.

Е. КУЛИКОВА,
библиотекалар көрүлдезиниң талазы-биле республиканың оргкомитединиң даргазының оралакчызы.

Совет чазактың медеглели

Сентябрь 8-те Грецияның чазаанга Совет чазактың мынча дээн медеглелин чорудуп берген:

«Грецияның нескү хөй-ниитичизи болгаш политиктиг ажылдакчызы, бүгү делегейге сураглыг композиторну туттуруп хоругдаткан Микис Теодоракисти күш-биле шаажылап өлүрер үүлгедигни белеткеп турары Совет чазакка билдинген.

М. Теодоракис тайбың болгаш улустарның найыралы дээш идепкейлиг демисели-биле, бүгү кижи төрелгетенниң ажыглаар байлаа болу берген чогаадыкчы ажылы-биле бүгү совет улустуң, бүгү делегейде миллион-миллион кижилерниң хүндүткелин, чаагай сеткилин чаалап алган.

М. Теодоракистиң амы-тынынга кыжанып турар айыылдың дугайында дыңнадыгның уламындан бистиң чуртувустуң чону ханызы-биле сагышсырап, сеткил-сагыжы хөлзээн Теодоракисти шаажылаары болгаш ооң амы-тынын айыылга таварыштырар кандыг-даа үүлгедигни совет улус бак көрүп, килеңнеп уткуур ийик.

Грецияның чазаа М. Теодоракистиң амы-тынынга ондактыг кандыг-даа үүлгедигни болдурбас деп идегээрин Совет чазак күзеп тур. Кижизиг болур сагыш-сеткилдиң чарлыын барымдаалаан Совет чазактың бо базымын грек тала шын билир боор деп бодап тур бис».

Хуусаа бетинде

Бай-Тайга районнуң «Малчын» болгаш «Мөген-Бүрен» колхозтарының сүт-бараан фермаларының коллективтери Улуг Октябрьның бежен чыл оюнга алдар болдурган күш-ажылчы ээлчегни чедиишкинниг эрттирип турар.

Бо ажыл-агыйлар чоокта чаа юбилейлиг чылда күрүнеге сүт садар талазы-биле алган чыл даалгазын хуусаазының бетинде күүсеткенин рапорттаан. Бо чедиишкин болза, ук колхозтарның мал ажылдакчыларының малдың чайгы одар-белчиирин, суг-суггадын шын организастааныңдан, саанчыларның, кадарчыларның күш-ажылын бедик деңнелге тургусканындан чедип алдынган.

ЧАА ТУДУГЛАР

Дапсы-Аксы суурда юбилейлиг чылдың мындыг чаа тудуглары немешкен: бир ясли, ниитизи-биле он аал ишти чурттаар беш чуртталга бажыңы, 700 олуттуг ногаан театр. Эрги тудуглардан клубтуң, колхоз баштаар чериниң конторазының септелгезин дооскан. Бо бүгү тудугларны ажыглалга киирерингe, септээринге Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» колхозунда эш М. Хеймер-оолга удурткан тудуг бригадазының тудугжулары эки ажылдаан.

П. ХЕРТЕК.

ПЛАН КҮҮСЕТТИНГЕН

Улуг Октябрьның бежен чыл оюн төлептиг уткуур дээш чарышка кирипкеш, «Тээли» совхозтуң ажыл-ишчилери ниитиниң малынга сиген белеткээриниң планын 102 хуу күүсеткен.

Совхозтуң Бай-Тал салбыры 575 тонна сиген белеткээр турган, 673 тоннаны белеткээн. Бо ажылга хойжу коммунистер эштер Кумбаадак, Конгар, механизаторлар Хертек Дүүдүк-оол, Совет Салчак, хол-биле сиген кезикчилери Балчыр Салчак, Таан Хертек болгаш өскелер-даа эки ажылдаан.

Ол ышкаш Кызыл-Даг салбырының ишчилери база кызымак ажылдаан. Мажалык фермазының коллективи 70 тонна сигенни белеткээн. Ында совхозтуң хойжузу Салчак Тойбу-Хаа он беш тонна сигенни, сес тонна көк суланы белеткеп алган.

Күш-ажылчы белек

Кызыл хоорайның хөй-ниити чемненилге черлериниң хөй бөлүк ажылдакчылары Улуг Октябрьның бежен чыл оюнга эки күш-ажылчы белекти сөңнеп турар.

Аъш-чем столоваяларынга болгаш өске-даа черлерге келген чемненикчилерге эки бараан болур дээш ак сеткилдиг ажылдап турар, бодунуң херээниң мастери апарган ажылчыннар эвээш эвес. Оларга найысылалдың хөй-ниити чемненилге чериниң ажылчыннары Белекмаа Аракчаа, Федосия Домбровская, Екатерина Сенникова, Мария Комарова, Анастасия Рыбалкина хамааржыр. Олар чүгле эки, амданныг чемни белеткеп турар эвес, столоваяның арыг-шеверин чедип ап, харын келген чемненикчилерге бараан болурунуң бедик культуразын, ээлдек-эвилеңин көргүзүп турарлар.

Кызылдың хөй-ниити чемненилге чериниң конторазы август айның бараан саарарының планын элээн ажыр күүсеткен. Эң дээре көргүзүглерни ийи болгаш дөрт дугаар столоваялар чедип алган.

„Чадаананың шагар арызы“

Хөндергейниң оң талазында бедик сүүр дагларның бирээзиниң кырындан тос чүстүг кара дуранным-биле тараалаң делгем шөлдерни эргилдир барадап олурдум. Уялыг-Даш, Кара-Суг-Аксы ол ынчаар ховуларның чаагай тараазы дуранымның шозунга таваржы берди. Тараа аразында дыка хөй инектер тургулапкан, чаагай тарааны саза базып, «ажааган» турар. Ол инектер «Тыва» совхозтуң Хөндергей суурунуң чурттакчыларының болду. Хайыраан тарааны мал чип, саза базып үрегдеп турарынга хараадааш, Хөндергей кодээ Советтиң даргазы Владимир Моңгушка чеде бергеш, хомудалымны илередиримге, ол мынча диди:

— Ындыг эвес болгу дег чүве эвейикпе. Суур инектери кадаттыг болгай.

Дарганың бо чугаазындан ап көөрге, тарааны инектерниң чип, чаза базып турарын тоомчага албайн турар ышкаш.

Чоруум аайы-биле Шемиже халдып ашкаш, Ак-Кара-Сугнуң солагай талакы белинден Шеминиң делгем шөлдерин база-ла дураннай бердим. Эжен-сүлде бо, Хөндергейге таварышканым ышкаш, база ындыг чүве дураным шозунга көстүп келди. Мойналык адаандан «Большевик» колхозтуң Шеми суурунуң үстүнге чедир тараалаң шөлде инектер, бызаалар, кодан шээр мал одарлап, «кижилер көрбээнде чаагай амданныг тарааны са-ла дайнап алыылы» дишкен ышкаш, дүрген-дүрген кизиреди одарлаан турлар.

Тарааны бүгү чай дургузунда мал мынчаар одарлап төтчеглеп турда, Хөндергей, Шеми кодээ Советтерниң даргалары В. Моңгуш, К. Сечикпаа олар канчап эптежип орарлар ирги?

«Искра» кодээ ажыл-агый артелиниң девискээринге ажыл-херек аайы-биле чортуп чорааш, эптежир аргажок оорлакчыны эскерип кагдым. Ол кымыл? «Искра» колхозтуң тракторизи Моңгуш Удувас-оол-дур ийин. Ооң үүлгеткен херээ чүл? Кызыл-Хавак фермазының сигенчилериниң ажылын уштап-башкарып турган, Шиви-Кудуруу деп черге трактор агрегады-биле сиген кестирип тура, ээртир сускунун чооглап, дидимненип алгаш, бир шөлдүң кызыл-тазын оорлап кескеш, 3 тонна 800 кг дүжүттү бастырып алган.

— Ээриктиң уржуу-биле алдагдал-биле кестирипкен-дир мен — деп, Удувас-оол мынчаар аштып тайылбырлаан.

Моңгуш Удавас-оолду колхозта хөй-ниитиниң хыналдазының холунга киирдим деп, «Чадаананың шагар арызы» чаныш-сыныш чок чугаалады.

М. СЕВЕН.

КАЖАН ДООСТУР ИРГИ?

Эргим редакция! Кызыл хоорайның Пушкин кудумчузунуң № 4 бажыңының чурттакчылары бис. Бажыңывыстың капитал септелгезиниң эгелээн хүнү — май 20. Ооң бээр кладовкаларда чурттап келдивис. Септелгени чорудуп турар ажылчыннар болгаш оларны удуртуп баштап турар организацияларның ук херекти ак сеткилдиг эвес күүседип келгениндөн бажыңның септелгези амдаа доозулбаан.

Бо ажылдың сула, оожум темпилиг чорул келген чылдагааннарын айтырга мындыг. Чайын бызаңчылар бригадазынга сөөртүп эккеп турган тудуг материалдарын үргүлчү «оор» ап турган. Ооң ужурунда чаа рама болгаш өске-даа ажылдарга херектиг материалдарның чедишпезинге чылдагааннап алгаш, септекчилер ажыл шагында арагалап келгеннер. Ооң ынай печкаларны тудуп белеткеп кааңда, ооң плиталарын болгаш өске-даа кезектерин удур оор ап, дажыглап каапкан.

Септекчилерниң ажыл үезинде арагалаар, ажылдан эрте тарап чорууруп чурттакчылар хөй удаа көрүп келдивис. Ол дугайын сагындырып чугаалаарга, чамдык тудугжулар чурттакчыларга чалчып, бак сөглеп дорамчылап турарының таварылгалары бар.

Пушкин кудумчузунда 4 дугаар бажыңның кырында каъдын чаа штукатурлап доoскаш, адаанда каъттың дранказын безин төндүр какпаан. Бо чылын шаг-үениң байдалы соок болганының уламындан бо бажыңның чаш ажы-төлдүг болгаш улуг назылыг чурттакчылары берге байдалга таваржып, үргүлчү-ле аарып турар апарган. Школачы уруглар долузубиле кичээлдеринге белеткенип, бажыңга онаалгазын күүседир аргазы чок.

Чурттакчыларның мурнундан.

К. МОНГУШ,

А. ТАРАБАЕВ,

Н. КАШИРИНА.

РЕДАКЦИЯДАН:

Келир чылын кыжыр тудуг болгаш септелге ажылдарын Коммунал ажыл-агый министерствозунуң районнарда конторалары чылдың-на баш удур планнап бадылаткаш, акша-хөреңгини үндүрүп ап турар. Бисте келген бо чагаада айыттынган 30 ажыг чурттакчылыг ийи бажыңның септелгезин чазын-на эгелээн болгаш июль айда бүрүн севтеп доозары планда көрдүнген турган.

Ынчалзажок аңаа ажылдап турган бызаңчылар болгаш шеверлекчилер бригадаларының ажылын үргүлчү хынап көрбейн, харын-даа өске тудугларже чорудуп турганындан септелге хожудаан болгаш чурттакчыларга таарымча чок байдал тургустунган. Кладовкаларында чайлады чурттап келген кижилер соок апаарга, септелгези доозулбаан довурак доозунныг бажыңнарынга дүне хонуп, хүндүс орун-дожээн дедир үндүрүп турар апарган. Ол бажыңнарда чурттап турар өг-бүле бүрүзүнде өөреникчилер бар. Септелгениң доозулбааныңдан оларның өөредилгезинге база-ла таарымча чок байдал тургустунган. Кладовкаларда чурттап турар улустуң чамдызы чаш уруглардыг-даа.

— Маңаа ажылдап турган септекчилер чайны өттүр чаңгыс-даа хүн орта ажылдаваан. Септелгеге херегледиери-биле шала маңзылары, штукатура дранкалары, тууйбу дээш өске-даа чүүлдерни бир хүн эндере сөөртүп кээр, даарта оозу чок болур. Ынчангаш материал чок дээш база аңаа хүнзээрлер. Ол материалдарны «таарыштыр» чарыгдапкаш, арагалаар чорук кайы хөй турган — деп, чурттакчылар хомудап чугаалап турарлар.

— Маңаа хоорайның удуртур ажылдакчылары хөй удаа кээп турарлар, ынчалзажок септелгениң ам-даа доозулбааны хараадаачыг — деп хомудалдар база бар.

Чурттаалга бажыңнарының болгаш одаалга төптериниң септелгезиниң дугайында айтырыгны хооркүүскомга болгаш СЭКП хоорай комитединге хөй удаа чугаалажып келген. Ынчалзажок үндүрген шиитпирлерниң күүселдези эки хынаттынмайн турарын чурттакчыларның биске бижээн чагаазында фактылар бадыткап турар-дыр.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ДАШТЫКЫ ИНФОРМАЦИЯЛАР

Лениннниң чагыглары-биле

ЛАГОС. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы ленинчи чагыгларга дүүштүр Улуг Октябрьның 50 чыл оюн демдеглээр деп, нигерий «Уэст Африкен-пайлот» солун бижип турар. Ол партия бодунуң күженииишкиннерин ССРЭ-ниң Экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн бедидеринче, чоннуң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин улам экижидеринче мөөңнеп турар болгаш делегей талазы-биле империализмге удур, тайбың, демократия, национал хамаарышпас чорук болгаш социализм дээш демиселди чорудуп турар. Моон соңгааргы-даа салгакчы чоргаарланып болур ындыг байдалга чурттазын дээр дугайында совет улустуң шиитпирлиин ол быжыг чиңгине шугум бодунда сиңниктирген деп ук солун демдеглээн. Моон ужурунда Советтиг Россияның удуртукчулары ленинчи орук-биле чоруп турар болгаш ССРЭ-де социализмниң бүрүн болгаш долузу-биле тиилээни Октябрь революциязының херээниң үргүлчүлекчизи болгаш хөгжүлдези болуп турар коммунистиг тургузуушкунче шилчииринге экономиктиг, социал, политиктиг болгаш идеологтуг үндезиннерни тургускан деп бүзүрелдии-биле чугаалап болур.

Совет улустуң өндүр улуг сорулгазы — коммунизм тургузуушкуну ооң делегей талазы-биле база кол сорулгазы болуп турар деп солун демдеглеп турар. Совет улус бодунуң ада-чуртунуң экономика болгаш камгалал талазы-биле күчүзүн быжыглавышаан, бодунуң маадырлыг күш-ажылы-биле ол ада-чуртун салдары бүгү делегейде улам өзүп турар социализмниң тиилеттирбес шивээзи болдуруп алган.

(СЭТА).

Тайбың болгаш социализмниң эрге-ажыктарынга

ЛЕЙПЦИГ. Немец ажылчыннарның Лейпцигке доозулган конференциязының түңнел хуралынга тайбың, демократия, социал депшилге дээш, онза хоойлуларга удур айтырыгларны чугаалажып көрген. Барыын-герман монополияларның эжелекчи политиказынга, Кизингер — Штраустуң чазаанга удур демисел болза амгы үеде немец ажылчыннарның болгаш профэвилелдериниң аңгы талазы-биле хүлээлгези болур дээр дугайында бодалдар аңаа чүве чугаалаан кижилерниң чугааларынга колдап турган.

Конференцияга чүве чугаалап тургаш, Германияның Компартиязының политбюро кежигүнү И. Ледвон Германияның Компартиязын хоругдап кааның күш чок болдурарын негээн.

Германияның Социалистиг чаңгыс-аай партиязының политбюрозунуң кежигүнү болгаш секретары Хагерниң чугаазын конференцияның киржикчилери улуг кичээнгей-биле дыңнааннар. ГФР-де амгы үеде экономиктиг байдалдың дугайында чугаалап тургаш, барыын-герман ажылчы чоннуң таваржып турары экономика талазы-биле бүгү бергелерниң ёзулуг чылдагааны болза улуг концерннерниң болгаш банкыларның тергиидээшкини, Барыын Германияның экономиказынга, политиказынга болгаш хөй-ниити бүгү амыдыралынга оларның улуг салдарлыг болуп турарында деп, ол демдеглээн. Барыын-герман политиканың хамыктың мурнунда социалистиг чурттарга удур углаанган агрессчи чоруунда илереттинген айыылдың улуун Хагер база айыткан.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнуң бүдүүзүнде чоруттунуп турар немец ажылчыннарның конференциязы болза тайбыңның болгаш социализмниң херээниң эрге-ажыынга герман империализмни узуткаар сорулганы немец ажылчын аңгының мурнунга тургузуп турар дээрзин оратор демдеглээн.

—◉—

Аныяктарга кыйгырыг

БУДАПЕШТ. Бүгү делегейге сураглыг композитор Микис Теодоракисти болгаш кара бажыңнарда хоругдаан өске-даа грек патриоттарны хостаарын депшилгелиг аныяктар организацияларының 100 миллион кежигүннериниң мурнундан негеп тур бис деп, Демократтыг аныяктарның бүгү-делегей федерациязының секретариадының Будапешттиге болгаш парлалга конференциязынга ол федерациязының президентизи Родольфо Микини медеглээн. «Делегейниң чаш уругларының ырын» болгаш федерацияның дилээнин ёзугаар М. Теодоракистиң чогааткан ырызын парлалга конференциязынга чыылган журналистерге дыңнадып күүсеткен. Бистиң инициативавыска каттыжарынче болгаш бистиң-биле кады: «Микис Теодоракиске хосталга!», «Грек патриоттарга хосталга!» деп негээринче беш диптиң аныяктарын болгаш делегейниң бүгү чурттарының депшилгелиг организацияларын кыйгырып турар бис деп, Р. Микини чугаалаан.

(СЭТА).

Компартияның кыйгырыы

МОНТЕВИДЕО. Улуг Октябрьның 50 чыл оюу-биле холбаштыр бүгү коммунистерге, ажылчын аңгыга, бүгү уругвай улуска Уругвайның компартиязының кыйгырыында «1917 чылдың ноябрь чедиги кижи төрелгетенниң төөгүзүнде эргилделиг үе болган» деп демдеглеп турар. Октябрь революциязы болза кижини кижи дарлаар чорук чок тургузугну, ажылчы чоннуң кандыг-даа дарлалдан хостуг күрүнезин тургускан деп кыйгырыгда ооң ыңай чугаалаан. Ол дуржулганы эдерип, Совет Эвилелиниң экономика, политика болгаш культура талазы-биле чаалап алыышкыннарынга сорук кирген бүдүн диптер национал болгаш социал хосталга дээш демиселче кедүрүлген. Совет улустуң маадырлыг күженишкиннериниң хараазында делегейде чаа байдал турустунган — империализмниң салдары кошкаан болгаш социал өскерилгелер дээш улустарның демисели күштелген. Улустар болза күчүлүг Совет күрүнениң болгаш Лениниң алдарлыг партиязының талазындан кандыг-даа негелделер чок ак сеткилдиг дузаламчыны манап болур дээрзин билирлер. Октябрь революциязының бүгү-делегей ужур-дузалыын, бүгү делегейге улустарны хостаары дээш демиселге ССРЭ-ниң удуртукчу ролюн массаларга тайылбырлаарынче бүгү коммунистерни күүском кыйгырып турар.

(СЭТА).

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

БЕЛГРАД. Эртем-техниктиг кады ажылдажылга талазы-биле совет-югослав комиссияның ээлчеглиг сессиязы аңаа болган. Совет болгаш Югославия организацияларның эртем база техника талазы-биле харылзааларын улам ыңай калбартырының айтырыгларын аңаа чугаалажып көрген.

АГРЕССОРНУҢ ЧИДИРИИ

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнам улус армиязының кезектери Ханой кырынга болгаш Шонла можунуң девискээринге үш америк самолётту дүжүр аткан. Соңгу Вьетнамның зенитчилери Хайфон девискээринге бир америк самолётту дүжүр аткан.

Немей билдинген медээлерни ёзугаар алырга Вьетнам улус армиязының кезектери Виньлинь девискээринге бир америк самолётту, а Куангбинь можунуң девискээринге — моон мурнунда дыңнатканындаазы дег бир эвес, ийи америк самолётту дүжүр аткан деп, Вьетнамның информация агентилели дыңнаткан.

ЯПОН ПРЕМЬЕР ТАЙВАНЬГА ЧОРААН

ТОКИО. (СЭТА). Японияның премьер-министри Сато Тайваньга үш хүн дургузунда чоруп турган соонда чанып келген.

Чазак баштыңының Тайваньга чораан келгенин япон хөй-ниити болгаш парлалга Азияда дүшкүүрлүг байдалды кошкадырының күзелсонуургалдарынга таарышпас деп шыңгыы шүгүмчүлээн.

Кыдат-индий кызыгаарга аткылажыышкын

ДЕЛИ. (СЭТА). Сикким-биле Тибет кызыгаарынга, индийлерни бир кыдат солдат боолаан соонда кыдат болгаш индий шериглерниң аразынга аткылажыышкын болган деп камгалал министерствозу дыңнаткан.

Индийлерниң моондактар тургузарынга кыдат солдаттар шаптык таварыштырар деп оралдашкан, аңаа холбаштыр ук месилдежиишкин эгелеп үнген.

ПЕКИН. (СЭТА). Синьхуа агентилелдиң дыңнадып турарын ёзугаар алырга, индий шериглер кыдат-сикким кызыгаарда Натукла артты ашкаш, кыдат девискээрже шургуп кирген деп, Тибетте кыдат кызыгаар кезектери дыңнаткан.

ИНДИЯНЫҢ ЧОНУНУҢ САНЫ

ДЕЛИ. (СЭТА). Бо чылдың август 31-де Индияның чону 513,419.539 кижи болган. Өг-бүле планнарының талазы-биле төп эргелелдиң чизе түңнелдерин ёзугаар алырга, чурттуң чонунга чүгле эрткен айның дургузунда безин 1 миллион ажыг кижи немешкен.

Кыдатта болуушкуннар

Кыдаттың эрге-чагырга черлериниң парлалгазы партия болгаш күрүне органнарын чок кылып турарының, кыдат революцияның сураглыг хөй ажылдакчыларынга, интеллигенцияның төлээлеринге удур каржы дерзиилелдиг үүлгедиглер кылып турар чоруктуң ужурунда кем-буруузуну «реаксылыг шугум» дигилээр чүвезиниң талалакчыларынче, тодаргайлаарга, Мао Цзэ-дун бөлүүнге удурланганнарже чууй каар деп оралдажып турар. Чижээлээрге, «культура революциязының» үезинде дыка хөй санныг эки болгаш эки-эмээр ажылдакчыларны эрге-дужаалдарындан дүжүрген болгаш эдип чазаар ажылдарже чоруткан деп, Синьхуа агентилел демдеглээн. Ынча дээн хирезинде-ле, аңаа «культура революциязы» дигилээр чүвени өөскүдүп үндүрген маоцзэдунчуларның боттары эвес, харын Мао Цзэ-дунга удурланып турарлар буруулуг дигилеп, Синьхуа агентилел бадыткап турар. «Кадрлар Мао Цзэ-дуннуң идеяларының тугун бедик чаалап турар бе деп чүвени барымдаалап, оларны үнелеп көөр херек» деп, Синьхуа агентилел сөөлгү хүннерде кыдат солуннарның бижип турар чүүлдерин тайылбырлавышаан медеглээн. «Амгы байдалга кадрларны үнелээриниң кол негелдези Мао Цзэ-дунну болгаш ооң политиказын оларның канчалдыр көрүп турары болур» деп, Синьхуа агентилел ооң-биле катай база бадыткаан.

«Культура революциязы» дигилээр чүвени өөскүткениниң түңнелинде Кыдат үй-балай байдалга таварышкаш, бир чыл ажа берген деп факт илдең-не көстүп турбуже, «Цзефанцзюнь бао» солун чуртта «кайгамчык эки байдал тургустунган» деп, сентябрь 7-де парлап үндүрген мурнуку чүүлүнде бадыткаан. Ол армия солуну «Мао дарганың стратегтиг улуг планынга таарышпас бүгү чүүлдерге удур шиитпирлиг демисежиринче» кыйгырган.

Эрге-чагырга черлериниң парлалгазының бар-ла шаа-биле шуугаазынныг суртаалдап турар «стратегия планынга» удурланыышкын аңгы-аңгы хоорайларда болгаш можуларда биеэ-ле олчаан болбушаан турар. Үлетпүр талазы-биле эң улуг төп — Шанхайга маоцзэдунчулар боттарының тарадыр сывырыпкан партия болгаш күрүне органнарының орнунга «революстуг комитет» деп бакка сурагжаан чүвезин тургузуп алга-ла каш-каш ай болу берзе-даа, ында хөлзээшиннер үргүлчүлевишаан. Ол «комитет» сентябрьның эгезинде «чон аразынга месилдежиишкин кылырындан болганырынче «массалыг» организацияларны кыйгырган дужаал үндүрген. Ол дужаал ук хоорайның бүгү чурттакчыларындан болгаш аңаа өске черлерден келген кижилерден «ажылдап турган черлеринче, школаларже доп-дораан баарын» негээн. Дужаал кыдат армияның солдаттарының «боо-чепсээн былаап алырын соксадырын» база чоңга даасkaн.

Кыдаттың мурнуу талазында Гуанчжоу хоорайның болгаш Гуандун можунуң байдалы база дүшкүүрлүг болбушаан турар. Ол черлерде Мао Цзэ-дунга удурлавганнар биле ооң талалакчыларының аразынга катап месилдежиишкиннер болган, аңаа шериг кезектери киришкен деп, дыңнадыглар кээп турар. Гуанчжоунуң кудумчуларында «чепсектиг кандыг-даа месилдежиишкиннер кылырын хоруур» дээн «директива» тарадып аскылаан. Ол «директива» үлетпүр бүдүрүлгелерин болгаш транспортту доп-дораан катап ажылдадырын, негээн, Мао Цзэ-дунга болгаш ооң «идеяларынга» удур хөделип турарлар-биле демисежиринге «чаңгыс эптиг» болурунче кыйгырган.

(СЭТА).

БОЛГАРИЯ. Совет Эвилелиниң дузазы-биле тудуп тургускан, руда тывар болгаш чер байлактары болбаазырадыр «Медет» деп комбинат чүгле Болгария республикада эвес, харын Европада база эң улуг бүдүрүлге черлериниң бирээзи болуп турар. Комбинаттың тудуу доозулган соонда, ук комбинат чылдың-на 8 миллион тонна чес рудазын болбаазырадып турар апаар.

БТА—СЭТА-ның фотозу.

ОЛЧА-АЖЫК ҮНДҮРҮҮН ТЫРТТАРЫН ХАЖЫТПАС

1967 чылдың бюджединиң 90 хуузун ээлеп турар социалистиг ажыл-агыйның мөөңнээшкини совет күрүне бюджединиң орулгазының кол үндезини болур. Чурттакчы чондан кирер олча-ажык үндүрүү бюджетке шоолуг эвес, ооң чүгле 7.7 хуузу болуп, харын-даа чоорту күш чок болуп баргылаар. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның шалыңындан олча-ажык үндүрүү тырттарын дораанна күш чок болдурары шыдаттынмас. Чүге дээрге, улус ажыл-агыйын акшаландырарын кызырар, кодээ ажыл-агый болгаш үлетпүр бүдүрүлгелериниң темпизин оожумнадыр, чуртталга тудугларын саададыр, социал-культура тудугларынга ниитилел фондуларының хемчээлин дыка эвээжедир апаар ужурга таваржыр. Үндүрүг талазы-биле хемчеглерни чоорту боттандырарының чылдагааны ында.

Сөөлгү каш чылдарда бистиң чуртка олча-ажык үндүрүүн күш чок болдурарының ийи үе-чадазын боттандырып чоруткан. Ам айда 60 рубльден эвээш шалыныг бүгү ажылчыннар, албан-хаакчылар олча-ажык үндүрүүнүң төлевиринден бүрүнү-биле хостаттырган. 61-ден 70 рубль чедир шалыныглар эвээжеткен хемчег ёзугаар үндүрүг төлеп турар. 1966—1967 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле СЭКП-ниң XXIII съездизиниң Директиваларында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чамдык категорияларының шалыңындан үндүрүг тырттарын күш чок болдурарының база эвээжедириниң хемчеглерин чоокку чылдарда боттандырары көрдүнген.

Бюджетке улуг хамаарылга чок-даа болза, ажылчыннарның, албан-хаакчыларның шалыңындан үндүрүг тырттары күрүне ужур-дузалыг чугула херек болур. Борта хоойлу талазы-биле бичии-даа хажыдыышкыннар турбас ужурлуг. Четпес фактылар чоннуң чөптүг хомудалдарын болгаш күрүне аппаратының ажылынга чөрүлдээлерни болдурар. Өске үндүрүглерге бодаарга, шалыңдан үндүрүгнү саң органнары эвес, харын бүдүрүлге, албан организация база кижилерниң ажылдап турар черлери шалың бээр өйде тырттып турар. Олча-ажык үндүрүүн тырттарының ындыг чуруму организацияларның саналга ажылдакчыларынга улуг харысалганы онаап турар. Үндүрүгнү шалыңдан тырттарын хандырар төлээде, саналга ажылдакчызы кижи бүрүзү үндүрүг хоойлуларының негелделерин ыяк билип алыры чугула. Сорулга болза, хамык ужур чеже үндүрүгнү тырттарын шын санап үндүреринде эвес, харын ажылчы чоннарга үндүрүгнүң доктааттынган чиигелделерин өй-шаанда тыпсырын хандырары болур.

Ынчалзажок бо негелдени чамдык саналга ажылдакчылары чедир барымдаалавайн турар. Албан организациялар ажылчы чоннарның шалыңындан олча-ажык үндүрүүн тырттарда хажыдыышкыннарны кылып, харын-даа буруу санаашкыннарны болдурбушаан, бюджетке уржук чедирип турар.

1966 чылда Бии-Хем районга ажылчыннарның, албан-хаакчыларның шалыңындан үндүрүг тырттарынга хажыдыышкыннарның 273, Улуг-Хем районнуң организацияларынга 102, Тожуга — 114 таварылгалары болган. Бо талазы-биле частырыглар ам-даа бар бооп артпышаан. Бо чылдың бирги чартыында Барыын-Хемчиктиң организацияларынга үндүрүг хоойлузунуң хажыдыышкыннары илереттинген. Ындыг частырыглар республиканың совхозтарында база бар. Барыын-Хемчиктиң «Шекпээр» совхозтан үндүрүг төлевириниң шын эвес тырттылгазының 919 таварылгалары илерээн. Бар фактылар саналга ажылдакчыларының үндүрүг хоойлузунуң талазы-биле кошкак билиглиин херечилеп турар. Саң органнарының организастап чорудуп турары семинарларга болгаш өөредилгелиг хуралдарга үзүк чок кээри бүдүрүлгелерниң, албан организация черлериниң саналга ажылдакчыларының дорт хүлээлгези.

Мурнунда күрүне органнары-биле күүсеттинип турган олча-ажык үндүрүг төлевирлериниң чамдык хевирлери СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин ёзугаар ам массаларның хөй-ниити организацияларының хүлээлгезинче чоорту шилчип бар чыдар. Үндүрүг тырттылгазынга хыналдаңы чүгле саң органнары эвес, профэвилел комитеттери чорудар ужурлуг. Ынчалза-даа чамдык профэвилел организациялары бо чугула ажылдың хажызында турары шын эвес. Хыналдаларга хөй-ниитини кирриштирери, саң органнары черчерлерде профэвилел комитеттери-биле доктаамал харылзаалыг болуру эргежок чугула.

Юбилейлиг 1967 чылда республиканың улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планында көрдүнген хемчеглерни акшаландырарының бир кол аргазы болза, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның шалыңындан чыгдынган үндүрүг төлевирлерин бюджетке чогуур үеде шилчидери болур. Ынчалзажок чамдык организацияларның удуртукчулары, кол бухгалтерлери үндүрүг төлевирлериниң бюджетче шилчидилгелерин саададыр чоруктарны болдуруп турар. Ам 8840 рубль өрелиг боол турар «Совет Тыва» совхоз үндүрүг төлевирлериниң бюджетче шилчидилгезин үргүлчү саададып келген, ол ышкаш «Тээли» совхоз база бо талазы-биле 11253 рубль өрелиг. Ады кирген ажыл-агыйлардан дээре эвес байдал «Чыраа-Бажы», «Сүт-Хөл» совхозтарда база бар. Бо организацияларның удуртукчулары бюджет-биле санажылганы хамаанчок бодап турары канчап-даа шын эвес.

Ажыл-агый саарылгаларынга бюджет хөреңгилерин чөптүг эвес ажыглаар чорук бюджет орулгаларынга саадаашкыннарны, ооң-биле чергелештир улус ажыл-агыйының хемчеглерин чогуур үеде акшаландырарынга шаптыктаашкыннарны болдурар. Ынчангаш бюджет мурнунга күрүне хүлээлгелерин айыттынган хуусааларда долу хемчээлдии-биле күүседирин хандырары эргежок чугула.

В. ЦЫПКИН.

Тыва АССР-ниң Саң министерствозунуң улуг инспектору.

Карл Маркстың «Капиталының» I тому үнгенден бээр 100 чыл болурунга

РОССИЯДАН ЧАГААЛАР

«К. Маркс, Ф. Энгельс болгаш революсчу Россия» деп Марксизм-ленинизм институдунуң белеткээни чыындыны Политиздаттың удавас парлап үндүрер деп турарынга холбаштырган баштайгы чүүлде ол номнуң онзагай характерлииниң дугайын чугаалаан. Ук чыындыда Маркс биле Энгельстиң орус кижилерге бижээн болгаш орус кижилерниң оларга чорутканы, моон мурнунда билдинмес тургулаан бүгү чагааларны кирген. Чүс чагаа эң баштай-ла парлаттынып турар.

Орус революцияның тиилелгезинге Маркс биле Энгельстиң аажок улуг бүзүрелдиг турганының дугайын чыындының материалдары чугаалап турар. Маркс биле Энгельстиң революсчу Россияга хамаарылгазын өш-биле хажыдарын оралдашкан буржуаз идеологтарның хоозун чулчуруушкунун ол ном сойгалап турар.

Баштайгы чүүлде XIX чүс чылдың 70 чылдарынга чедир чагааларның допчулалын берген.

Россияда ажылчын шимчээшкининиң дугайында фактылар 70 чылдарда Маркс биле Энгельске билдингир апарган турган. Ол шимчээшкин кошкак турган болза-даа, ооң хөгжүлдезиниң күштүүн олар баш удур көргеннер. «Россияда ажылчын ангының байдалы» деп, Н. Флеровскийниң номун Петербургтан алгаш, Маркс ону хандыкшыл-биле номчуп, мындыг магадаашкынныг чагааны Энгельсче чоруткан:

«Сээң номуңнуң сөөлүнде кестүп келген бүгү номнарның иштинден эң-не кайгамчыктыг ном бо-дур» (өскээр чугаалаарга, «Англияда ажылчын ангының байдалы» деп Энгельстиң номунуң сөөлүнде дээни ол-дур ийин. *(Авторнуң тайылбыры)* «Бисте пролетарийлер эвээш, ынчалзажок бистиң ажылчын ангывыстың хөй кезии кандыг-даа пролетарийден артык берге байдалга таваржып турар ажылдакчылардан ол тургустунган болдур ийин» деп, Флеровскийниң номундан алган домакты Маркс ол хевээрдиразин орустап ушта бижип алган. Өңнүүг Маркска харылававышаан, Энгельстиң дыңнатканы болза, Флеровскийниң номундан алганың ол цитата дээрге, «Словарь чокка-ла мээң шуут билип алганым эң баштайгы орус домак болду» дээн.

«...Россияның амгы туруп турар иштики-даа, даштыкы-даа байдалы канчаар-даа аажок онзагай болгаш чүгле орус ажылчыннарның эвес, харын бүгү Европаның ажылчыннарының келир үезинге улуг ужур-дузалыг болуушкуннар-биле долдунган-дыр»— деп, Энгельс 1877 чылда бижээн.

Бүгү чагааларның чугаалажылгазының кол-ла чүүлү — Россияның келир үезиниң дугайы болуп турар.

Бир эвес 1861 чылда реформаның түңнели тодарап келбээн чүве болза, Маркс биле Энгельс Россия капитализмни «ажа халаап», социализмче кирип шыдаар шинектиг-дир дээрзин бодавайн-даа турганнар..., а сөөлүнде, кажан ол чугула факторну көргеш, «Кезээде община дамчыштыр Россия «капитализмни оюп эрткеш, социализмче шилчип шыдаар онзагай оруктуг чүве» деп, бар-ла шаа-биле бүзүредип тургулаан боттарының шак ындыг орус корреспондентилерин алдепсиндирер ужурга таварышканнар.

Барыын чүкке революция озалдааш туруп берген, а Россияга капитализмниң хөгжүлдези дүргедээштиң чорупкан. «Улуг чонга төлептиг хемчээлге амгы үениң үлетпүрүнүң хөгжүлдези Россияга 1861 чылдан эгелээн» дээрзин Энгельс айытпышаан, «капитализмниң халаптарындан хосталган туруп болур Россияның онзагай хөгжүлделиг оруунга идегелин ышкынган турган. «Капиталдың» үш томнарының очулдурукчузу Николай Даниельсонга чагаа бижээн.

Бодунуң орус корреспондентизиниң сеткилин оожургадырын Энгельс оралдашпаан-даа, чүге дизе, ооң бодунуң-на Россиядан чорудуп турган статистиктиг медээлери «оларның» биске таарыжыр, таарышпазы хамаан чокка, ук фактылар дөмей-ле турар апаар» деп, Энгельстиң бижээни фактыларның дугайын чугаалап турары тодаргай-дыр.

Кажан орус кижилер бодунуң чуртунуң салым-чолунуң дугайында, орус партияларның ролюнуң дугайында маргылдаа кылып, олче Маркс биле Энгельсти киириштире бээрге, олар аңаа улуг оваарымчалыын, шыдамыын көргүзер турганнар. «Немец, француз, англи ийикпе орус народниктерге удур каяа-даа, чер болганынга-ла демисежир дээр дугайында Силерниң-биле шуут-ла чөпшээрежир мен. Ынчалза-даа мээң сеткилимни ол дөмей-ле хандырып шыдавас-тыр, бир эвес мээң чугаалаан сөстеримни орус кижилерниң иштинден кым-даа сөглээн болза, ол черле дээре турган ийик» деп, Энгельс 1890 чылда Вера Засуличиге бижээн. Оозун бодаарга, «Орус царизмниң даштыкы политиказы» деп, ооң бодунуң чүүлүнде чамдык үнелээшкиннерни орус эвес, а даштыкы кижи кылган болганда, номчукчуларның сеткилинге ол таарышпайн баарын чадавас кылдыр сезингени чадавас.

Маркс биле Энгельс орус айтырыын боттарынга хамаарышпас кылдыр кажан-даа санавайн чораан дээрзи билдингир болбайн аан. Орус ниитилел амыдыралының чамдык угланыышкыннарының дугайында олар хөй катап, чидиг-биле медеглеп-даа чорааннар. Михаил Бакунинниң анархисчи үзелин олар шыңгыы буруу шапканнар. Энгельстиң цитаттап алганын ёзугаар алырга, «революсчу кижи бодун улус чонну тура халыышкынче кажан-даа кыйгырар эргелиг мен кылдыр санаттынар ужурлуг» деп, хоозун революстуг домак-биле чажыртынган Петр Ткачёвтуң авантюризмин олар дошкуну-биле шооткан.

Шак ындыг меге революсчу сөс эдер чоруктуң айыылдыын Энгельс сойгалап чораан. Маңаа хамаарыштыр Энгельс Ткачёвту ындыг чидиг шүгүмчүлелден чайладырын күзээн, «бодунуң өңнүү» Петр Лавровту база аажок шоолуглуг шүгүмчүлелге таварыштырган. Чүл дизе, Лавровтуу-биле алырга, «ёзулуг революсчулар шоолуг эвес революсчуларны шүгүмчүлевес болза чогуур, чүге дээрге, бот-боттарын буруудатчыр чорук буржуазтарның сеткил ханыышкынын өөскүдер апаар» болуп турар. Ам, кажан Мао дөргүлүг чүзүн-баазын мегечи революсчуларны мындыг чылдак-биле шүгүмчүлелден чайладырын күзээр кижилер тыптып турар болганда, ынчан Лавровка Энгельстиң берген мындыг харыызы амгы үеге безин кончуг таарымчалыг кылдыр дыңналыр: «Бир эвес бодунга бодуң шынап-ла таарымчалыг чүүлдү чедип алырын күзексээр болзуңза, кандыг-даа демиселдиң үезинде дайзынга чамдык сеткил ханыышкынны болдурупку дег, шак ындыг чүүлдү кылыптарындан сезинген херээ чок. Ам бис ол хире ырак бурунгаар хөгжээн болганывыста, ооң күсели-биле ёзулуг чедиишкиннерни чедип алыр дизивиссе, дайзынга шак ындыг тур үениң сеткил ханыышкынын берип-даа болур бис».

Маркс биле Энгельстиң шүгүмчүлели орус улустуң херээнге холгаарлаашкын болуп көрбээн. Интернационалды башкаландырып чарылдырарын күзээн Бакунинниң оралдажыышкынынга хамаарыштыр Энгельстиң бижээни болза: «Бир эвес Бакунин болгаш ооң өмээржикчилери чүгле Россияның хемчээлинге «маадырлыг чорукту кылыры-биле» кызыгаарлаттынган болза, Барыын Европада кым-даа кижи оларны чемелевес турган ийик. Ол орус кижилерниң боттарының херээ-дир». Бир-тээ херектиң ужуру бүгү делегейниң революстуг шимчээшкинин башкаландырарынга чедип турар болганда, Энгельс мынчаар медеглээри эргежок чугула деп санаан: «Ат болган херек-тир: олар (Бакунинчилер — *(авторнуң тайылбыры)* өске чурттарның революсчуларының чаңгыс эвин база үреп эгелээннер-дир».

Авантюристерни болгаш чарылдырыкчыларны Маркс биле Энгельс хайыралавайн чорааннар. Бодунуң чуртунуң хөгжүзе чогуур оруун алызынга чедир тода билбес болза-даа, ону дилеп тывар дээш күжениишкинниг болгаш ак сеткилдиг боданып чоруур орус революсчуларның дугайында чугаа эгелээн болза, Маркс биле Энгельске оларны деткээн кандыг эки бедик үнелелдер, чылыг сөстер турбаан дээрил! Маркс «Капитал» деп номунга Чернышевский дугайында «Улуг орус эртемден болгаш шүгүмчүлекчи» кылдыр бижээн. Чернышевскийни Энгельс «улуг бодакчы» деп адааш, Добролюбовту аңаа деңней көрген. Уруунга бижээн чагаазынга Маркс народовольчуларга (улустуң тура-соруун барымдаалааннарга) мындыг характеристиканы берген: «Ол шынап-ла шору кижилер-дир, оларның бедүүнү ...төлептии, маадырлыы кайгамчык-тыр» Бирги Интернационалдың Орус секциязының кежигүннери, Париж коммуназының баррикадаларынче чорупкан херээженнерниң маадырлыг чоруун Маркс биле Энгельс аажок магадааннар. «Капиталды» эң баштай-ла орус дылче очулдуруп эгелээн улустуң тура соруктузу Герман Лопатинниң угаангырын Маркстың бүгү өг-бүлези бедик-биле үнелээн.

Орус революсчу эмигрантылар дугайында Маркс биле Энгельс кайы хире сагыш човап, оларга материалдыг-даа, моральдыг-даа деткимчени көргүзүп турганы чыындыда эң баштай парлаттынып турар он-он чагааларда-на илдең. Россиядан чедип келген кижи орустуң революстуг шимчээшкининге киришкен дээрзин сүмелээн чагаа ийикпе шывзылга бүрүзү четтири-биле бадыткаар турган. Маңаа хамаарыштыр алырга, ылаңгыя улуг баштыңчыларның кайгамчык төлептиин чугаалаан Гартманның Маркс биле Энгельске бижээн болгаш чыындыда эң баштай-ла парлаттынып турар чагааларны онза шывзыдыглыг. Бо чоруу чогувайн чораап, элээн хөөремик шинчилиг, ынчалза-даа аажок дидим, ак сеткилдиг кижиге олар элээн каш чылдарның дургузунда дузалажып келгеннер.

Маркс биле Энгельстин 40—70 чылдардагы орус корреспондентилери марксистер эвес турган. Кажан баштайгы орус марксисчи организация «Күш-ажылды хостаарының» бөлүү тургустунгаш, ооң кежигүннери Плеханов биле Засулич олар Энгельстиң корреспондентилери апарган үеде чаңгыс сеткилдиглерниң аразынга 80 чылдарда солчуп турган чагаалар чүгле санал-овал алчырының характерин илередип тургулаан. 1885 чылда Вера Засуличиге Энгельстиң бижээни болза: «Орус аныяктарның ортузунда партия бар апарганынга шынап-ла чоргаарланыр-дыр мен. Ол партия бодунуң мурнундагы төлээлекчилериниң анархисчи, элээн-не славянфильчи үзел-чаңчылдарындан шиитпирлии-биле чарылгаш, Маркстың экономиктиг болгаш төөгүлүг улуг теорияларын кандыг-даа дадагалзаа чокка, шуут-ла хүлээп алган-дыр. Бичии-ле үр чурттаан болза, Маркс боду база шак мынчаар чоргаарланыр турган ийик».

Ол чагаа үнген сөөлүнде он чыл болганда, 1895 чылдың чазынында, Ленин эң баштай-ла даштыкыже чорупкан. Ол болза Энгельс мөчүп калырынга чедир дөрт ай бичии четкелек хире үе турган. Ленин Энгельс-биле чагаалажып-даа, шуут-даа таныжып четтикпейн барган. Кажыдалдыг хүн — 1895 чылдың август 5-те Ленин Берлинге турган. Ынчан ол Энгельстиң мөчээн чери Лондондан шоолуг-ла ырак эвес черге даштыкының марксисчи литератураларын өөренип турган. Ленин Россияга ээп келгеш, каш ай эрткен сөөлүнде, Петербургтуң «Ажылчын ангыны хостаары дээш демиселдиң эвилелин» организастаан. Ол эвилел Россияга эртемниг коммунизмниң идеяларын ажылчын ангының чайгаар шимчээшкини-биле бир-ле дугаарында каттыштырган. Ажылчын шимчээшкини-биле социализмниң ол каттыжыышкынынга Маркс биле Энгельстиң үр манап келгени, Россияга революция тиилелгезиниң чогум-на үндезини салдынган.

«Пролетариаттың улуг судуру»— «Капиталдың» бирги томун Гамбургка парлап үндүргенинден бээр чүс чыл болурун бо чылдың сентябрь 14-те демдеглээр. Даштыкы нациялардан «Капиталды» эң баштай очулдурган нация орус нация» болганын Маркс аажок кайгап, дыка өөрээн турган.

Маркс биле Энгельстиң ам парлаттынып үнүп турар орус корреспондентилер-биле чагааларының чыындызында хөй санныг документилер болза, теория талазы-биле бедик билиглиг орус революсчу марксисчи кадрларны белеткээринге чугула рольду ойнаан «Капиталды» очулдурганының төөгүзүн, ону парлап үндүргенин, Россияга нептеректеенин чырыдып турар. Ынчаарда Россиядан бижип тургулаан, ам бо чыындыда киирилгилээн элээн хөй чагааларда Маркс биле Энгельстиң чогаалдары чуртта кайы хире сонуургалчыг болуп турарын дыңнаткан болза-даа, ол дугайында четче билигни номчукчу чүгле кажан 1968 чылдың август 5-те Маркстың төрүттүнге-ле 150 чыл болурунга холбаштыр парлаттынып үнер чыындының ийиги номундан алыр апаар.

Ийиги номга Маркс биле Энгельстиң үезинде чурттап тургулаан орус революсчуларның олар-биле ужуражылгаларының база орус революсчу бодалга болгаш орус революсчу херекке марксизмниң идеялары кайы хире салдар чедиргениниң дугайында оларның сактыышкыннары кирер. Ол темага хамаарышкан материалдар кончуг хөй, ам үнүп турар номнуң арыннары 800 ажыг болза-даа, ук материалдар чаңгыс аңаа сыңчып шыдавас болган.

«Маркс, Энгельс болгаш революсчу Россия» деп тема шынап-ла эгээртинмес улуг хемчээлдиг. Үстүнде чугаалаанывыс чыындыда киргилээн «Россиядан чагаалардан» аңгыда, эртемниг коммунизмниң үндезилекчилериниң революсчу Россияга хамаарылгазын тодарадып турар өске-даа материалдар ооң ийиги бөлүүнде бердинген. Бо бөлүкте Маркс биле Энгельстиң чүүлдери, бот-боттарының аразында чагааларындан алган үзүндүлер кирип турар.

Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга, «Капиталдың» бирги тому парлаттынып үнгеле чүс чыл болганынга уткуштур номчукчу кайгамчык эки номну алыр. Ооң документилери Россияның депшилгелиг кижилери-биле Маркс биле Энгельстиң харылзаалыг турганын, эрги делегей-биле демиселге Россияда кол черни ээлеп турган күштерни баш бурунгаар тодарадып билиринге идиглиг болган харылзааны маргып чогу-биле бадыткап турар. Россияга революция «Маркстың ёзугаар болбаан», «орус революция хожудангай чуртка өскээн болганда, марксчы теория-биле «удурланышкак-тыр» кылдыр көргүзүксээн коммунизм дайзыннарының оралдажыышкыны ам кандыг-даа үре-түңнел чок болуп арткан. Шынында ук революцияны ооң өттүр көрүкчүлери Маркс биле Энгельстиң күзеп турганын ёзугаар ол хевээр болган.

Ол революцияны белеткеп турганнарның амгы салгакчылары болза, ук революцияны баш бурунгаар өттүр көрген болгаш ооң боттандырыкчыларынга идейлиг чепсекти берген кижилерни Совет күрүнениң ам болур улуг юбилейиниң бүдүүзүнде йөрээп турарлар.

Илья АГРОНОВСКИЙ,
ПМА-ның тайылбырлакчызы.

Чурттуң чүрээ — Москваже

«...УЛУГ ЧЕРГЕ МОСКВАГА УГААН КИРИП АЛЫР ДЭЭН МЕН». Тывага национал хосталгалыг революцияның баштайгы чылдарында-ла тыва араттар ынчаар ырлажып эгелей берген. Мында Москвага барып өөрензе, ону көрзе, эртем-билигден чедип алза деп изиг күзел, ханы бодал сиңниккен. Ол ам боттанган, — Чөөн чүк улустарының Коммунистиг университедиинден эгелээш, бистиң бо хүннеривиске чедир чеже-чеже оолдар, кыстар Москваның дээди өөредилге черлерин дооскан деп, дыка хөй. Ам харын тывалар Москваже чүгле өөренир дээш эвес, боттарының уран чечен мергежилин ооң чонунга сонуургадып көргүзер дээш чоруп турар апарган. Совет эрге-чагырганың чылдарында национал хевирлиг, социалистиг утка-шынарлыг ындыг бедик культуралыг апарганывысты бодаарга безин өөрүнчүг.

Ооң бир тодаргай херечизи Совет эрге-чагырганың 50 чылынга тураскааткан бот-тывынгыр уран чүүлдүң Бүгү-россия көрүлдезиниң сөөлгү шиитпирлиг турунче Тыва АССР-ниң өмүнээзинден 40 ажыг уран талантылыгларның дүүн чаа аъттанышканы болур.

Черле ынчаш, улуг байырлалга тураскааткан уран чүүл көрүлдези ам ийи чыл үргүлчүлеп келгениниң дургузунда чер-черлерге база-ла политиктиг улуг көдүрлүүшкүн-биле эрткен. Чижээ, эрткен чылдың октябрь, ноябрь айларда бистиң республиканың районнар көрүлдезин эрттирген. Ооң сөөлүнде эң-не эки талантылыг дирткеннер — 500 кижи найысылал Кызылга кээп боттарының уран мерген көргүзүглерин көргүскен.

Оларның аразындан шилгараан 150 кижи зона аайы-биле Новосибирскиге болуп эрткен уран чүүл көрүлдезинге чорааннар.

Ол көрүлдеге Кемерово, Новосибирск, Омск, Томск областарның, Алтай, Красноярск крайларының, Даг-Алтай болгаш Хакас автономнуг областарның, Таймыр болгаш Эвенги округтарның уран талантылыглары база киришкен. Мергежилди сайзырадырынга бо үстүнде ады үнгүлээн черлерниң бот-тывынгыр артистериниң көргүзүглери бистиң оолдар, кыстарывыска көскү дуржулга болган. Новосибирск чорааннарның чедиишкиннерин аңгы-аңгы номерлер болгаш коллективтиг көргүзүглер күүседир талазы-биле 17 лауреаттарлыг болганы херечилеп турар.

Ам ол чүс бежен кижиниң иштинден шилиттинген 40 ажыг бот-тывынгыр артистеривис Москвага болур Бүгү-россия көрүлдезиниң шиитпирлиг турунче аъттанганы бо. Оларның программазында эң-не дээре деп көрген 4 номер бар: «Ээлдек шыңгыраашты» баштады аныяктар танцызы, «Октябрьдан төрүттүнгеннер» деп танцы болгаш сыгыт-хөөмей.

Сентябрь он беште Новосибирск зоназындан барганнар-биле каттыжып алгаш, Тывадан барганнар Горький аттыг Культура бажыңынга баштайгы көргүзүгнү кылыр, а 16—19 хүннеринде Москваның фабрика, заводтарынга, ажык шөлдерге, культура ордуларынга көргүзүглер үргүлчүлээр. 20-ниң хүнүнде Чайковский аттыг концерт залынга, 24-те Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң Делгелгезинге барып, аңаа улуг көргүзүгге киржир.

Ынчаарга сентябрьның 29—30 хүннеринде Кремльдиң съездилер Ордузунга улуг көргүзүг болур. Борта хамаарыштыр Тываның уран талантылыгларын бо удаада удуртуп чоруур Тыва АССР-ниң Культура министриниң оралакчызы П. М. Самароков мынча дээн: «Бистиң оолдар, кыстарывыс ол улуг концертке киржир аас-кежик дээш баштайгы көргүзүглер үезинден эгелеп-ле көргүзүглерин бедик деңнелге эрттирерин оралдажырлар».

Аъттанганнарның аразында ажыл-агыйның мурнакчылары база бар. Чижээ, сыгытчылар—Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» колхозтуң саанчызы, — сес айларда ниитизи-биле 45 тонна сүттү саган Кыргыс Хуурак, «Искра» колхозтуң Ленинка суурда киномеханиги Сергей Кунгаа. Ол үшкү кварталда кино көргүзериниң планын ийи ай иштинде-ле ажыр күүсеткен. Ол ышкаш «Чыраа-Бажы» совхозтуң аныяк хойжузу Монгуш Шомбулдейни алыылы. Бо аныяк кижиниң коданында 700 ажыг хой бар, оларның күш-деңгели база-ла эки. Биргээр чугаалаарга, үстүнде киирениивис ырны ырлажып чорааннарга, оларның ажы-төлүнге Совет эрге-чагырганың бергени материалдыг болгаш угаан-бодал байлактары мындыг өндүр чаагай-дыр.

Москваже аъттанганнарның сөөлгү көрүлде шенелдези Кызылдың уран чүүл училищезиниң улуг залынга болган. Борта СЭКП Тыва обкомунуң бюро кежигүннери болгаш өске-даа албан черлериниң харыысалгалыг ажылдакчылары номер бүрүзүн көрүп, чүнү чедир кылза экил, чүүже кол кичээнгей салыр ужурлугул дээрзин чугаалап, сүмезин бергеннер.

Шаанда тыва херээжен кижиниң аар-берге амыдыралын «Хайыраан бот» деп шииде Караның амыдыралындан тодаргай көөр бис, а ам, Октябрьның ачызында, ооң амыдыралы кандыг кайгамчык апарганын бистиң кыстарывыс «Ээлдек шыңгыраажы-биле» москвачыларга магададырлар. А кажан сыгытчылар-хөөмейжилер сценага үнүп келгеш, сыгырты бээрге, Тыва черниң каас чараш бойдузу, ховулары, даглары, кодан сыңмас малы караакка чайгаар-ла көстүп келир. «Октябрьдан төрүттүнгеннер». Бо танцыны ойнай бергенде хамааты дайын үезиниң беш адыр сылдыс чайнаан буденовка бөрттерин кеткен кызыл шериг оолдар, оларны дайынче үдеп, оон тиилелгелиг ээп кээрге уткуп ап турар кыстар көстүп кээрлер. Ол көргүзүг көрүкчүнүң сеткил-сагыжын чайгаар-ла хаара тудуптар.

Бо бүгүнү москвачылар көөрлер.

К. БАЙКАРА.

ЧУРУКТА: Москва баар бот-тывынгыр артистер болгаш оон-даа өскелер шенелде көрүлде үезинде.
Фото А. СОДУНАМНЫЫ.

Номчукчунуң чөптүг чемези

«Шын» солунга парлаттынган «Ынакшыл-дыр» деп ырның сөзүнге хамаарыштыр номчукчу А. Дугержааның солунга парлаан допчу репликазын (чеме сүмезин) херекке албайн барып болбас. Ол чүүлде парлалгадан үнер чогаалдың идейлиг утка-шынарының ханы, кижизидилгелиг, амыдыралчы болурунуң дугайында чүгле ооң авторунуң-даа эвес, а харын негелделиг номчукчу бүрүзүнүң дүвүрээзини, сагыш-човаашкыны илереттинген. Репликаны салган кижи литература критиказының тускай негелделеринге чедир харылап шыдаан бе азы чок бе деп айтырыг аңгы херек. А кол чүве чүдел дээрге, калбак массага адрестээн, аныяктарга бараалгаткан ырның сөзүнде ышкындырыгны А. Дугержааның эскергеш, тоомча чок кижи боор олурбайн, ол дугайын солуннуң арнынга дорту-биле чугаалаксааны-да болур-дур. База ол ышкаш, шүлүкчүнүң чогаадылга ажылын алыс хүндүлеп, аныяктарның кыптыккан чүректеринче сиңнигер болгаш оларның каашпас өңнүктери апаар чогаалдарны чогаалчы С. Сүрүң-оол тургузуп шыдаар дээрзинге чигаппиейн турары илдең.

«Ынакшыл-дыр» деп ырның сөзү (ооң «Ынакшыл-дыр» деп тоожузунда база бар чүве) амгы хевири-биле парлалганың арнындан номчукчуларның мурнунга төлептиг бараалгаар хире чаагай шинчи кирбээн чогаал-дыр деп, түңнелди дидим үндүрүп болур.

Ооң эң-не четпес кезээ — ийиги строфа рефрени-биле кады. Шынап-ла:

«Бир-ле кижи, диирең ышкаш,
Былдыртпестеп дүне келгеш,
«Чыттап каайн, чаражым» деп
Сымыраныр туруп берзе, деп шүлүктээрге, улустуң чаңчылында эргиг, бүдүүлүк, доңгун чүүлдер сагындырып келир. Бир-тээ ындыг болганда, ырның утказы кайы хире шын эвес апаары тодаргай эвес бе?

Автор лириктиг маадырның дүжүнде бодалыг кылдыр сөглексээн дээрзин «Ат-ла болдум, аарый бердим» деп олуруглардан даап болур. Ол утка-биле билири безин чогаалды номчуп, ырлап турар үевисте болдунмас, строфаны катап-катап сайгарары негеттинип келир.

Утказын угаары бо хире нарын чогаалды массалыг ырның сөзү кылганының үндезини чок болгу дег. Ындыг турбуже чогаал парлаттынган. Музыка билир кижилерниң дузазы-биле улус ону күүседип эгелей берген. Канчап ындыг болганыл?

Чүнүң-даа мурнунда шүлүктүң автору чогаалдың сөс-домаан кончуг негелделиг, хынамчалыг ажылдап кылырының эргежок чугулазын чогууру-биле өөренип көрбээн. Оон аңгыда аялганың автору шүлүктүң чүгле даштыкы хевир тургузуун чаңгыс талалай үнелеп сонуургааш, дүрген-не парладырын хараан.

«Ынакшыл-дыр» деп ырның сөзүнге автор ынакшылдың мөңге темазын бир янзы чаа уран арга-биле илередирин оралдашкан. Ол дугайын шүлүктүң ниити овур-хевирлиг тургузуу чугаалап турар. Ындыг оралдажыышкында чөп сорулгал бар болбайн аан. Ынчалза-даа «албыстадым», «тудунар», «диирең ышкаш», эмчиден, «угааным-даа орта бе» деп бир өзек аян, бодал тургузуп турар сөстер дыка чараш эвес дыңналып, кижиниң психологтуг байдалында уш-баш чок дүвүрээзин, хөлзээшкининден хөк үндүрүп, харын-даа А. Дугержааның шын эскергени-биле, «утказы орта билдинмес, кочулаан хевирлиг» бодалды бадыткап турар. Мындыг ыр чамдык аныяк эштерниң талазындан ончок сеткилге алзып, утка чок кочуургалга таарыштыр ырлаарынга таарымчалыг болу берип болур. Таарыштыр ырлаар-даа эвес, а ырның бодунуң тода эвес ужур-утказын логика ёзугаар уламчылап, улам хаңыладыры ол апаар.

«Шын» солун сөөлгү үеде чогаалга арның күзелдии-биле ажыдып берип, эки чогаалдарны өй-шаанда номчукчуларга чедиргени өөрүнчүг. Ол чөптүг угланыышкын моон соңгаар чүгле уламчылаар эвес, а улам ханылап сайзыраар дээрзинге бодум хуумда бүзүрээр мен. Бир-тээ ындыг болганда, солунга үнер чогаал бүрүзүнге негелдени күштелдирер, ооң чүгле идейлиг утказынче, тематиказының чугулазынче эвес, а харын ону эки уран-чечен арга-биле дамчытканынче доктаамал кичээнгей салырының эргежок чугулазын бо чугааны үндүрүп келген таварылга сагындырып турар.

А. КАЛЗАҢ,
критик.

Каң күчүтеннерниң байырлалы

МОСКВА. Совет кижилер улуг-хүнде Танкистер хүнүн байырлап демдеглээн.

Москваның шериг округунуң аныяк дайынчылары Кремль ханазының баарында мөңге оттуң чанынга чечектерин — Советтер чуртунуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш тулчуушкуннарга маадырлыы-биле өлген эрес-дидим солдат-танкистерге хүндүткелин бараалгаткан. «Измайлово» болгаш «Сокольники» парктарга москвачылар Халхин-Голга, Курск ээтпээнге дайылдажыышкыннарның, Берлинни штурмнаарының киржикчилерин алдаржыдарының байырлалынга кылган.

Байырлалга бараалгаткан концерттер болгаш чон селгүүстээшкиннери, танкистер-биле ажылчы чоннарның ужуражыышкыннары чурттуң оон өске хоорайларынга болгаш суурларынга база болган.

Аныяктарның даңгыраа

ЛУГАНСК. «Аныяк гвардия» деп чажыт комсомол организациязының тургустунган хүнүнден бээр 25 чыл болган оюнга бараалгаткан аныяктар слёду улуг-хүнде Луганскиге болган. «Авангард» стадионга дөртен муң оолдар, кыстар чыылган. ВЛКСМ Төп Комитединиң секретары Б. Н. Пастухова баштаткан төлээлер, маадыр-хоорайларның, комсомолчу алдар хоорайларының төлээлери, Краснодоннуң чажыт комсомол организациязының киржикчилери, аныяк-гвардейжилерниң ада-иелери байырлалга база келген.

Комсомолчу туктарны байырлалдыы-биле эккеп киискиткен. Краснодоннуң чажыт комсомол организациязының киржикчизи Радий Юркинниң холдарында—«Аныяк гвардия» деп тук киискип чораан. Митингини комсомолдуң Луганск обкомунуң секретары И. А. Ляхов ажыткан.

«Аныяк гвардияның» кежигүнү Нина Иванцова слёттуң одун кывыскан. Слёттуң тугу киискип үнген. Совет Эвилелиниң болгаш Украин ССР-ниң күрүне гимнериниң аялгалары дыңналып үнген.

«Аныяк гвардияның» маадырлары дег, маадыр-шудургу демиселчилер болур бис деп 40 муң оолдар, кыстар даңгыраглаан.

(СЭТА).

Бир ужуражылга

Өвүр районнуң Хандагайты суурнуң аныяк оолдары бут бөмбүүнге кончуг ынактар. Олар хостуг шактарында бо-ла ойнап турарлар. Боттарының стадионун эки дерип септеп алган болгаш бүгү-ле спортчу оюннарны чорударынга кончуг таарымчалыг. Дыштаныр хүн санында эш-хуузунуп ужуражыышкыннары болуп турар.

Хандагайты аныяктары шеригниң Н кезээниң командалары-биле моон мурнунда баскетболга, волейболга, бут бөмбүүнге каш удаа эш-хуузунуң ужуражыышкыннарын кылып келген, а эрткен воскресеньеде Хандагайты суурнуң оолдары дайынчылар-биле бут бөмбүүнге эш-хуузунуң ужуражыышкынын кылганнар. Оюннуң баштайгы чартыында кайы-даа команданың оолдары ачырдачыр тутчуп, удаа-дараа халдаашкынны кылып эгелээннер. Хандагайтыжылар удурланыкчызының хаалгазынче каш-даа халдап келзе, мячик штангадан өрү чоруп турган. Дайынчылар эки камгаланып, Олег, Валерий Шюхиннерниң (ийи алышкы) эки, чараш ойнаанындан санны 2:0 кылдыр киирип алыр аргалыг болганнар.

Ийиги чартыында хандагайтыжылар улам-на чидиг халдап база Ким-оол Донгак эки ойнааш, бир санны киир тепкенинден сан 2:1 апарган.

Дайынчылар база катап атакалап эгелээн. Ойнакчы Подгорный бир мячиин хандагайтыжыларның хаалгазынче киир тепкен. Ынчангаш оюн 3:1 санныг болуп, аалчыларның тиилелгези-биле төнген.

Л. СЕЛЕН.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

ХАМААТЫЛАР!

Күрүнениң 3 хуулуг, иштики удуглуг, 1947 чылда үндүрген чээшкиннериниң талазы-биле хостуг эргилер чээшкиннериниң 3-кү ойнаашкын тиражы болгаш кол 119-ку ойнаашкын тиражы Москва, Рига хоорайларга 1967 чылдың сентябрь 30-де болур. 20-ги немелде ойнаашкын тиражы база болур. Кол тиражка 40 рубльден 5000 рубль чедир хемчээлдиг ойнаашкыннар болур. Ойнаашкыннарның немелде тиражында 10000 рубльдиң ойнаашкыннары база бар. Ойнаашкыннарның ээлчеглиг тиражы 1967 чылдың ноябрь 30-де болур. Чээшкинниң бир разрядынга-ла 465020 рубль түңнүг 8500 ойнаашкыннар ойнаттынар.

Күрүнениң 1966 чылда үндүрген 3 хуулуг, иштики удуглуг чээшкининиң талазы-биле ойнаашкыннарның 10-гу тиражы Рига хоорайга болур. Чээшкинниң бир разрядынга-ла чыл дургузунда 4100480 рубль түңнүг 75200 ойнаашкыннар ойнаттынар. Ооң иштинде 40 рубльден 5000 рубль чедир хемчээлдиг ойнаашкыннар бар.

Ол чээшкинниң талазы-биле ээлчеглиг ойнаашкын тиражтары 1967 чылдың ноябрь 15-те болгаш декабрь 30-де болур.

Хостуг эргилер чээшкининиң облигацияларын садып алыңар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

ТВОРОГ ДУГАЙЫ

Творог — кончуг хоолулуг, үнелиг чем. Творог устуг-даа, ус чок-даа болур. Устуг творогту чалаң сүттен белеткээр. Ында ус 18 хире хуу болуп турар. Ус чок творогту тыртып каан сүттен белеткээр. Ынчангаш херек кырында аңаа ус турбас.

Устуг-даа, ус чок-даа творогта элээн хөй хемчээлдиг белок бар болур (14-тен 20 хуу чедип турар). Ол белок кижиге кончуг дузалыг, чүге дизе эътте, балыкта, чуургада болгаш өске-даа продуктуларда ышкаш, кижиге чугула дузалыг аминокислоталар ында бар. Творогтуң белогу хайлыычал болгаш кижиниң организминге белен шиңгээр.

Творогта дыка хөй минералдыг дустар бар. Ылаңгыя кальцийниң болгаш фосфорнуң дүрген шиңгээчел каттыжыышкыннары ында кончуг хөй, олар чаш уругнуң өзүп орар организминге дыка дузалыг.

Бодунуң суугуннуг үнези-биле творог, а ол ышкаш ооргаан белеткээр быштак массазы уругларның болгаш улуг кижилерниң чеминге калбаа-биле хереглеттинип турар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Байырлыг, оолдар» 10, «Фантомас хөлзеп үнген» (2-ги сериязы). 12, 2, 4, 5.55, 7.50, 9.45 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ийи «Н» дээрги» 3, «Дээрде чада» 5, 7, 9 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Мээң бичии өңнүүм» 7, «Бичии кижи» 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Амыдырал эки чүүл болбазыкпе, дуңмам» 10, 2, 5.40, 9.30, «Шыпшыңда чеди нота» 12, 3.50, 7.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Максимка» 3, «Иван дүнезинде оттар» 5, 9, «Үнелиг даштан кылган билектээш» 7 шактарда.

редакцияның адрези:

Кызыл. Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда килдизиниң 37-13, хөдөө ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш хөдөө корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21-27, иштики информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75 корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче болгаар

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1.).

ТС—01199.